

Justícia Educativa i Tercer Sector en l'àmbit penitenciari

“El futur depèn del que
construïm ja en el present”

Gandhi

fundación **esplai**
ciudadanía comprometida

Fundesplai
Fundació Catalana de l'Esplai

Octubre 2023

Fundación Esplai Ciudadanía Comprometida

C/ Latina, 21, local 10 28047 Madrid

C/ Riu Anoia, 42-54 08820 El Prat de Llobregat (Barcelona)

Rúa do Areal, 138, oficina 7, 36201 Vigo (Pontevedra)

C/ Huerto de los Claveles, 8 29011 Málaga

www.fundacionesplai.org

fundacion@fundacionesplai.org

Coordinació: Elvira Aliaga González-Albo, Enrique Arnanz Villalta,
Laura Saiz Monsalve i María García-Uceda Juárez.

Fotografies: Equip de Fundación Esplai.

Disseny, maquetació i impressió: El Vallenc.

Dipòsit legal: B-20413-2023

Edició no venal

Aquesta obra està distribuïda sota una llicència Reconeixement –No Comercial– Compartir – Igual 3.0 España (CC BY-NC-SA 3.0) disponible a:
<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/es/>

La versió electrònica d'aquesta publicació es pot veure o descarregar a www.fundacionesplai.org

Documents per al debat

Justícia Educativa i Tercer Sector en l'àmbit penitenciari

“El futur depèn del que
construïm ja en el present”

Gandhi

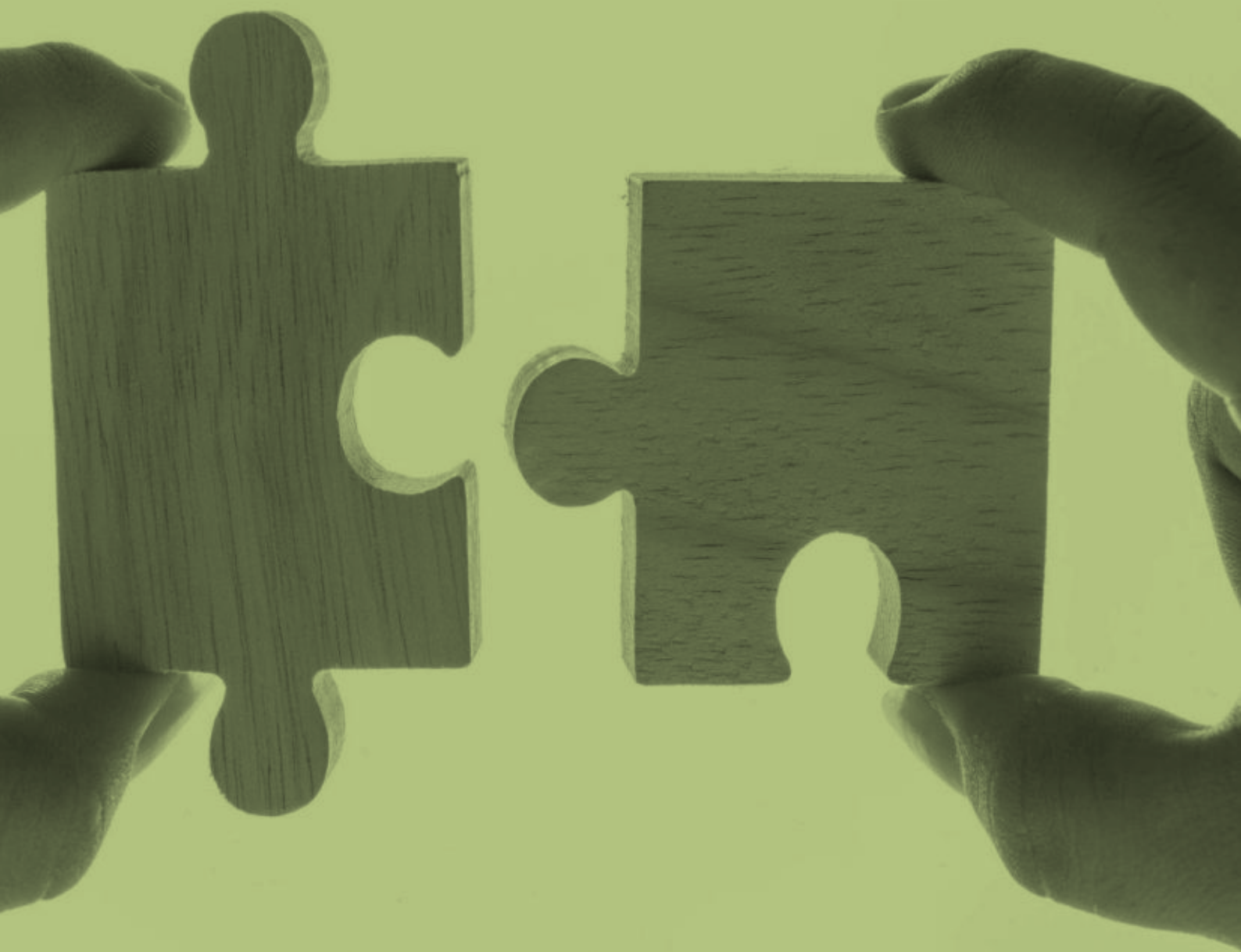
fundación **esplai**
ciudadanía comprometida

Fundesplai
Fundació Catalana de l'Esplai

Índex

	Presentació	07
1.	Què és i què no és la Justícia Educativa Enrique Arnanz Villalta	11
2.	L'enfocament de la Justícia Restaurativa Rocío Nicolás López	19
3.	La societat civil: entitats socials i voluntariat	27
4.	Una mirada des dels i les professionals de l'àmbit penitenciari	53
5.	Abans de retrobar-se amb la llibertat: la veu dels interns i les internes	69
6.	Perspectives per a un futur pròxim	79

PRESENTACIÓ

Nelson Mandela, després d'estar 27 anys complint condemna en una presó —condemnat a cadena perpètua—, en sortir-ne, en el seu primer discurs, va dir als assistents: **“Mai se li pot negar a ningú la possibilitat de canviar; el dia que neguem aquesta possibilitat, estarem negant la vida”**.

Aquesta frase s'ha convertit en el lema de la Justícia Educativa, a més de ser un argument ètic i polític per a apostar perquè el temps i l'espai a la presó sigui un temps i un espai educatiu.

Us presentem un nou número de la **col·lecció Documents per al Debat**, el número onze, aquest any dedicat al tema del paper que exerceixen les entitats socials en l'àmbit penitenciari des d'un enfocament educatiu i restauratiu.

L'any 2005 vam posar en marxa el projecte “Debats del Tercer Sector” amb l'objectiu de generar espais de reflexió, de creació de coneixement col·lectiu i intercanvi d'idees, experiències i propostes sobre temes d'interès per al sector i la societat. Valorem la necessitat de crear aquests espais i facilitar moments en els quals parar i compartir. La col·lecció a la qual pertany aquest llibre és part d'aquest projecte.

Però tornem al tema en el qual hem estat ocupats i ocupades en aquest 2023.

En els últims quinze o vint anys, una de les grans novetats que s'ha produït en el sistema penitenciari espanyol ha estat la presència de les entitats socials en la vida quotidiana de les presons. Això ha representat un salt qualitatiu, sobretot si tenim en compte que aquestes associacions i fundacions entren a les presons posant en el centre de la seva intervenció projectes educatius, culturals, terapèutics, de creixement i desenvolupament personal amb les persones internes; projectes que generen noves dinàmiques i obren perspectives de futur i possibilitats de canvi als qui hi participen.

El fonament i la visió des d'on desenvolupen la seva tasca aquestes entitats en l'àmbit penitenciari és: **concebre la presó com una qüestió social i considerar les persones privades de llibertat com a ciutadans i ciutadanes** als quals se'ls ha privat de l'exercici d'alguns drets, però als quals no se'ls ha negat, ni se'ls pot negar, el dret a aprendre, a expressar-se o a participar; el dret a educar-se i a ser educats/des.

Durant l'any 2023, hem generat espais de reflexió i debat i hem realitzat entrevistes i trobades dins i fora dels centres penitenciaris; amb interns i internes, amb familiars, amb persones voluntàries i amb professionals tant d'institucions penitenciàries com d'organitzacions del Tercer Sector, recollint i donant visibilitat a alguns dels temes importants que són en el dia a dia del treball que es realitza a les presons i, sobretot, **marcant prioritats en l'agenda i perspectives de futur**, amb visió de llums llargs i amb la “sana obsessió” de col·laborar en la millora del nostre sistema penitenciari.

Parlem des de d'allò “viscut”, perquè Fundació Esplai Ciudadanía Comprometida desenvolupa actualment projectes de Justícia Educativa en diferents presons de l'Estat, i col·labora en programes similars amb sistemes penitenciaris de l'Amèrica Llatina.

Projectes encaminats a la preparació per a la vida en llibertat, orientats a l'objectiu que s'apropiïn d'eines i habilitats per a gestionar bé “el dia després”. Això ens obliga a intervenir a la presó amb els qui tenen el seu horitzó de llibertat relativament proper; a realitzar programes d'acompanyament a les famílies, i a seguir, a peu d'obra, processos d'inserció quan les persones internes ja han complert les condemnes.

Una de les nostres preocupacions principals està en la formació per a l'adquisició de competències digitals perquè considerem que, en la societat actual, mancar-ne suposa un factor

d'exclusió i és un atac a la dignitat humana. La lluita contra l'analfabetisme digital a les presons és una exigència ineludible de la preparació per a la llibertat, perquè el fet tecnològic ja és el nostre hàbitat.

En el debat d'aquest any hem comptat amb altres organitzacions amb les quals compartim objectius i projectes, per a recollir-ne l'experiència i coneixement.

Donem les gràcies a les entitats que hi han participat, als i les professionals que ens han facilitat l'accés a la recollida d'opinions i propostes als centres penitenciaris i a les persones expertes que hem entrevistat.

Aquesta publicació va acompanyada
d'un vídeo al qual podeu accedir
des del codi QR i que està disponible
al canal de Youtube de Fundació Esplai.

Esperam que us agradi.

espacio
sin humo

1. Què és i què no és la Justícia Educativa

Enrique Arnanz Villalta

President de Fundación Esplai Ciudadanía Comprometida. Sociòleg i filòsof. L'eix transversal de la seva vida professional ha estat la preocupació pel desenvolupament comunitari, l'àmbit associatiu i de les organitzacions socials a Espanya i l'Amèrica Llatina, amb especial incidència en alguns escenaris d'exclusió social, com l'àmbit del treball a les presons des de la perspectiva de la Justícia Educativa.

En el segle XXI i en el tercer mil·lenni, davant del fracàs de models penitenciaris eminentment punitius i castigadors, la Justícia Educativa parteix de la consideració de la persona privada de llibertat com d'un subjecte educatiu al qual no se li pot negar mai la possibilitat de canviar.

A més, entén el temps i l'espai penitenciaris com un temps i un espai educatius, que s'ofereix a les persones privades de llibertat perquè siguin capaces de pensar, decidir i actuar per si mateixes, amb vista a la transformació de la seva pròpia realitat i al seu retrobament amb la llibertat.

Aquesta és l'única manera de reparar el dany causat.

Creiem que el que és verdaderament transformador no és la Justícia, és l'EDUCACIÓ.

Canviar d'ulleres

La Història no és determinista; és caòtica. Que ens ho diguin a nosaltres, que hem patit una pandèmia global, hipermediàtica, inesperada, que ho va posar tot de cap per avall; estem patint una guerra continental —Ucraïna/Rússia— i una de regional —Israel/Gaza— de conseqüències devastadores en tots els camps i les repercussions de les quals encara són imprevisibles.

És cert que no podem predir com serà la presó d'aquí a uns anys, perquè s'obren escenaris amb moltes variables en joc i, segons com siguin les seves interaccions, poden produir-se grans diferències en els resultats. Però també és cert, sabent el que sabem i veient el que veiem, que d'aquí a uns anys la presó no serà —no hauria de ser!— com la tenim ara.

A curt i mitjà termini, ens preguntem: Seguirà constant la línia d'enduriment del Codi Penal a cop de telediari? Serem capaços d'articular alternatives a la presó, reservant-la només per als casos més greus? Tindrà un paper més protagonista el Tercer Sector en la gestió i en la cogovernança de la vida quotidiana de la presó? Generalitzarem el sistema de “mòduls especialitzats” en funció de les problemàtiques i necessitats de les persones privades de llibertat? Seran els nostres centres penitenciaris “presons ecològiques”? La presó del demà estarà digitalitzada en els seus programes i serveis? Tindrem creativitat i coratge per a suplir la privació de llibertat per sistemes de seguiment telemàtic en un escenari molt més ampli que l'existent actualment? Quins programes específics desenvoluparem amb els nous ciberdelinqüents? Davant del creixement progressiu d'ingrés a presó de persones majors de 65 anys, ¿dissenyarem “Centres de Dia” amb control terapèutic, adaptats a la seva condició de gent gran condemnada?

En una paraula, ¿seran les nostres presons menys “garjoleres” i més terapèutiques/educatives?

Totes aquestes preguntes no són mera retòrica, ni un brindis al sol. Tampoc són una utopia del passat impulsada per trobadors allunyats de la realitat. Aquestes preguntes responen a un pensament que posa paraules al que tots i totes desitgem profundament: canviar cap a millor aquest espai/temps/vida que anomenen “presó” —que és absolutament millorable— i que la societat ha creat per als qui salten els límits del que és legalment tolerable.

En última instància, ¿què és el que busquem en parlar de Justícia Educativa quan ens referim a la justícia penal i penitenciària?: **Tractar humanament els éssers humans; tractar humanament les persones privades de llibertat, que són, com nosaltres, persones plenes de dignitat i que com a tals han de ser valorades i tractades.**

Quan parlem en aquestes pàgines d'una justícia “amb enfocament educatiu”, no parlem d'una alternativa a la justícia, sinó d'una justícia alternativa, d'una justícia molt diferent de la que tenim. D'una justícia que, encara que troba encaix legal en el marc normatiu que ens regeix (no som antisistema!), sí que demana canvis profunds per a definir clarament nous processos i procediments, omplir buits necessaris i articular una norma legal i penitenciària que postuli i defensi amb molt més vigor els drets civils, educatius, socials i polítics d'aquesta comunitat, que és la comunitat penitenciària.

El punt de partida

Des dels nostres plantejaments existeix un principi fonamental en relació amb la justícia penal i penitenciària, i és el següent: “Un nen sicari és un sicari; cert. Però sobretot i abans de tot, és un nen, o sigui, un subjecte educatiu. Igualment, qualsevol persona condemnada i que figura en el seu expedient com algú que ha comès un delictes d'estafa, tràfic de drogues o persones, homicidi, conducta viària, agressió sexual..., o del que sigui, per a nosaltres, des de la nostra perspectiva de la Justícia, és primer de tot i sobretot un **subjecte educatiu al qual no li podem negar mai la capacitat i possibilitat de canviar**”. Aquest és el gran concepte, aquest ha de ser el gran eix estratègic de la Justícia Penal: la consideració de la persona —també de la persona privada de llibertat— com a subjecte educatiu. Per això utilitzem aquest concepte: **Justícia Educativa**. Ens sembla un concepte integral, directe i, ¿per què negar-ho?, una mica provocador.

El punt d'arribada

Quan parlem “d’educar” aplicat a l’àmbit penitenciari no ens referim a tenir dins la presó una escola i desenvolupar cursos i programes d’ensenyament reglat, la qual cosa és certament formidable. No parlem, tampoc, d’organitzar activitats culturals i educatives, com a coartada per a tenir el pres/a ocupat/da i evitar que generi problemes disciplinaris.

L’educació en el marc de la Justícia Educativa és quelcom integral, que ha de materialitzar-se en quatre grans línies estratègiques d’acció:

- En primer lloc, educar és aprendre a ser, o sigui **aprendre a pensar**, decidir i actuar per si mateix/a, sent responsable de les seves pròpies decisions.
- En segon lloc, educar és **aprendre a conviure**, és a dir, aprendre a desenvolupar empaties, a generar capacitats per a posar-se en el lloc de l’altre, aprendre a viure en família, a treballar en equip, a saber perdre o saber guanyar, a saber demanar perdó i a saber perdonar.
- En tercer lloc, educar és **aprendre a formar part de la comunitat**, això és, aprendre a respectar les normes socials i de convivència que nosaltres mateixos ens donem; aprendre a treballar per guanyar-se el pa; aprendre a conèixer el que passa a la meua comunitat; aprendre a participar activament en la millora de la vida del meu barri i entorn.
- I en quart lloc, educar és **aprendre a habitar el món**, o sigui, aprendre a comprometre’s en tasques per a fer que aquest món sigui menys estúpid i més just; aprendre a reparar el dany; aprendre a tornar a la societat com a do el que jo he provocat com a patiment, comproment-me en causes que directament o indirecta busquen la millora de la qualitat de vida, la defensa dels drets de les persones més pobres, la sostenibilitat, la lluita feminista, etc.

Tot això es pot i s’ha de fer en una presó; més encara, si no és que tenim una visió purament punitiva i castigadora del temps penitenciari, això és l’únic que podria explicar i justificar el tancament, l’aïllament i la privació de llibertat per part de l’Estat contra una persona: oferir-los especials **“oportunitats educatives”** perquè aquesta persona es trobi en profunditat amb si mateixa i en aquest tocar fons sigui capaç de pensar, decidir i actuar a fi de transformar la seva pròpia realitat.

Apostar per la Justícia Educativa

Apostar per la Justícia Educativa com a eix vertebrador de la nostra política i praxi penitenciària significa llegir la realitat penitenciària d'una altra manera.

- En primer lloc, ens porta a concebre aquesta política com una **política especial d'educació, discriminació positiva i equitat**; una política que busqui corregir situacions de desigualtat i derrocar estereotips. Des del nostre plantejament, l'objectiu últim de la justícia penal ha de ser restaurar el mal provocat i generar responsabilitat en la persona que ofèn. I això és educar, és a dir, generar sentit de la responsabilitat.
- En segon lloc, apostar per la Justícia Educativa significa que, des del primer dia que una persona entra a la presó, s'ha de començar a treballar amb ella la seva **preparació per a la vida en llibertat**. El temps penitenciari ha de veure's travessat permanentment per la mirada del temps postpenitenciari, entre altres raons, perquè l'única manera de gestionar amb intel·ligència "la condemna social/vital" que li ve a sobre a qui surt de la presó és haver canviat de visió i de valors, i disposar d'habilitats i destreses per al seu retrobament amb la llibertat.
- En tercer lloc, la Justícia Educativa imposa **corregir els déficits de ciutadania, convivència i democràcia** que hi ha en el nostre marc legal penitenciari i en l'organització i funcionament en la vida quotidiana de la presó. Això només es pot fer si se dissenya i executa una nova política de formació i reciclatge de tot el col·lectiu de professionals penitenciaris en aquest nou escenari, en aquesta nova transversalitat.
- En quart lloc, apostar per la Justícia Educativa avui passa irremeiablement per **donar una importància especial a l'educació digital**, perquè el digital és l'hàbitat d'una societat i un món en què hem passat de "l'homo sapiens" a "l'homo digitalis". Avui, no disposar de competències digitals bàsiques és una condició objectiva d'exclusió social i marginalitat.
- En cinquè i últim lloc, ratificant la tesis de Rocío Nicolás en el seu article, des de la Justícia Educativa observem **el delictes com una clara manifestació d'un conflicte social**, d'una incompatibilitat de conductes, d'una incompatibilitat d'objectius i afectes entre individus o

grups. Observem el delicte i el dany que provoca com un rotund fracàs de la capacitat de relació i enteniment entre les persones.

Per això, els **principals valors** que es fan presents en la nostra justícia educativa i reparadora són, o haurien de ser:

- **Rescabalar i desagreujar**, en lloc que el primer i quasi únic sigui castigar;
- **Integrar i reintegrar**, en lloc d'excloure;
- I, finalment, **mediar, moderar i intercedir**, en lloc d'imposar l'imperatiu categòric que allò legal escrit i dictat és el primer, o pitjor encara, és l'únic.

Per últim, s'ha de destacar que des de la Justícia Educativa s'avalen i ratifiquen tots els programes i processos restauratius que s'engloben sota l'epígraf de Justícia Restaurativa.

2. L'enfocament de la Justícia Restaurativa

Rocío Nicolás López

Investigadora predoctoral a la Facultat d'Educació i Formació del Professorat de la Universitat Complutense de Madrid (UCM), on realitza la seva tesi doctoral sobre les possibilitats socioeducatives de la Justícia Restaurativa. És educadora social i màster en Estudis Avançats d'Educació Social per la UCM. Experta en pràctiques restauratives per UDIMA i en Violència de Gènere per La Salle. Combina la seva tasca d'investigació i docència a la UCM amb la intervenció en centres penitenciaris, col·laborant amb l'Associació per a la Mediació, la Trobada i l'Escolta.

El delictes, abans que violació d'una llei escrita i dictada, és una ofensa a les relacions humanes.

Preguntes necessàries

Quan una persona pateix un delictes recorre al sistema de justícia. Si es tracta d'un delictes que viola un bé superior (integritat física, honor, propietat privada, llibertat sexual) recorre al sistema de justícia penal comú i comença un procediment llarg i mesurat en què, a través de la representació legal de les parts implicades, s'arriba a un procediment judicial. Aquí, víctima i autor, a través de la Fiscalia i els advocats/des, lluitaran per una condemna i una compensació material. El jutge, amb la informació aportada, les proves, el Codi Penal en una mà i la Llei d'Enjudiciament Criminal en l'altra, dictarà una sentència que retribueixi el delictes. És el que comunament anomenem "fer justícia".

Però, ¿és exactament això, la justícia? Si bé els tribunals exerceixen una important funció democràtica, posant en valor les normes per les quals ens hem de regir, **¿com atenen la relació social i cívica que es veu afectada pel delictes?** On queden la víctima i qui ofèn en aquest sistema? N'hi ha prou amb dictar una sentència privativa de llibertat o una compensació econòmica per reparar la relació personal i social que va ser danyada en el delictes? **Els autors/es del delictes en veuen les conseqüències en el judici? Les víctimes veuen reparat el dany a través dels tribunals?**

Tot delictes trenca un vincle personal, comunitari i social

Aquestes preguntes ens porten a replantejar-nos el delictes com un acte que va més enllà del trencament d'una llei. No es tracta només d'una il·licitud, sinó d'un dany personal i social que hi ha subjacent. Des de la lògica del sistema legal, la resposta se centra en la reeducació i reinserció de l'ofensor a través de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries i el suport a la víctima des del Servei d'Assistència a la Victima. Ambdós sistemes a compleixen una funció important per a la recuperació després de la vivència del delictes, però segueixen sense atendre el component relacional que s'hi ha vist afectat. El delictes implica sempre un vincle personal que es trenca i es regenera en un vincle penal. Perquè existeixi una persona/víctima ha d'existir un ofensor, i això és quelcom que ambdues parts tenen present.

És en aquesta nova relació creada que neix **la Justícia Restaurativa**. Els seus orígens es remunten al 1974, quan un oficial de llibertat condicional a Ontario (Canadà) que atenia menors en el sistema de justícia, va veure la reiterada reincidència de dos d'ells, que havien robat en 22 cases. Després de parlar-los, els va portar a les cases de les víctimes perquè aquestes poguessin explicar-los quines havien estat les conseqüències del delictes que havien patit i els nois poguessin reparar el dany. Més enllà de l'interès per la responsabilització dels menors que en tenia el responsable, en aquest procés queda reflectit un element clau: **tornar a les persones implicades la gestió del conflicte subjacent al delictes**. Aquesta és la finalitat de la Justícia Restaurativa, reunir les parts implicades en un delictes per atendre les necessitats que aquest ha generat i establir les reparacions necessàries per a la restauració. Es tracta, per tant, d'**un canvi de mirada cap al delictes, posant al centre les persones implicades que s'hi han vist afectades, per a trobar mesures que restaurin el dany**.

Pràctiques restauratives

Per a portar-ho a terme es poden fer servir diverses pràctiques, entre les quals destaquem:

- **Comunicacions indirectes:** en què la víctima i l'autor es poden escriure cartes, enviar-se vídeos o qualsevol mitjà per a establir una comunicació. La persona facilitadora s'encarrega de la seva transmissió.
- **Mediació:** és la pràctica més coneguda i usada, especialment des del sistema de justícia en la fase intrajudicial. És important assenyalar que, si bé la mediació civil estàndard té per objectiu arribar a un acord que satisfaci les necessitats i interessos de les parts, des de l'equilibri entre les mateixes, no es poden traslladar les mateixes característiques quan hi ha un delictes, ja que es reconeixeria un equilibri en una situació desigual. Per a obtenir més precisió i claredat podem parlar de trobada restaurativa, en què autor, víctima i facilitador/a es reuneixen per parlar sobre el que és important per a ells/es en relació amb el delictes.

- **Cercle restauratiu o reunió restaurativa:** són dues metodologies que es fan servir per a integrar les parts que s'han vist afectades de forma directa, és a dir, víctima i autor/a, però també la comunitat. A més, es compta amb els suports a les parts implicades de forma directa, com poden ser la família o amistats de la víctima i l'autor/a. A diferència de la trobada restaurativa, aquesta metodologia implica un nombre més alt de persones.

Per a portar a terme aquestes pràctiques, es compta amb una persona facilitadora que es reuneix amb les parts prèviament per explicar, acompanyar i aclarir què és el procés restauratiu, què se'n pot esperar i quin n'és el funcionament. En aquest àmbit hi ha dos aspectes rellevants. Per un costat, les característiques de la Justícia Restaurativa entorn del funcionament. Per un altre, l'acompanyament sobre la vivència del delictes des dels diferents rols que tenen les persones participants.

Els rols de les persones participants

Quant als rols de les persones participants, la Justícia Restaurativa parteix del fet que existeix un desequilibri generat pel delictes. S'identifica d'aquesta manera l'autor/a com a responsable dels fets comesos i la víctima com a persona que en pateix les conseqüències. És per això que l'acompanyament que aporta la persona facilitadora amb cada part és diferent.

Quant a l'autor/a del delictes, es treballa sobre la responsabilització del mateix reprenent la seva identitat moral danyada. Per a això, es pot fer servir l'enfocament de la "vergonya reintegrativa" encunyat per Braithwaite, en què l'entorn condemna la comissió del delictes, però no la persona. Traslladant-ho al procés restauratiu, el o la facilitadora atindrà quines van ser les causes de la comissió delictiva i la identificació de les conseqüències que ha generat. Es fomenta una reflexió crítica sobre el delictes, des del reconeixement del mateix fins a la responsabilització. Es transita, d'aquesta manera, des de la culpa i la vergonya com a emocions que ancoren la persona en el passat, fins al penediment i responsabilització, plantejant què es pot fer avui amb el que va passar.

Quant a la víctima, s'aborden les conseqüències que va tenir la vivència del delictes i les principals necessitats que van quedar desateses. És especialment destacable la necessitat de significat i d'expressió de la vivència que mostren les víctimes. En aquest sentit, la trobada restaurativa

podrà desvelar preguntes clau com: per què jo?; què vas sentir en fer-ho?; te'n penedeixes?; què pensaves quan va passar? D'aquesta forma, a més, es busca reprendre els sentiments de poder i reconeixement, que es veuen afectats després de la vivència del delictes, ja que la víctima també podrà explicar a l'ofensor quines conseqüències va tenir el seu delictes.

Es tracta, doncs, d'**un procés d'acompanyament per a preparar les parts implicades a tenir una trobada que permeti l'expressió de les causes i conseqüències del delictes, tenint en compte el mal causat**. Com assenyala la professora Gemma Varona, la persona facilitadora és una artesana invisible, que cocrea un procés específic per a les necessitats de les persones implicades, amb la finalitat de transformar una vivència violenta en transformativa. És, per tant, una reapropiació del conflicte subjacent al delictes; això permet a les parts **un aprenentatge per a la convivència, del que implica la violència i el que podem fer quan es dona**.

Principis bàsics de la Justícia Restaurativa

Pel que fa al funcionament de la Justícia Restaurativa, comptem amb diverses legislacions i informes internacionals per a establir-ne un funcionament adequat.¹ Destaquem, en aquest sentit, el que ha aportat l'European Forum for Restorative Justice, que estableix els principis bàsics de la Justícia Restaurativa:

- 1 Restauració i reparació:** el procés restauratiu ha de proporcionar una experiència de justícia, en què els i les participants s'esforcen a restaurar el que ha estat danyat a través del delictes, abordant-ne tant les causes com les conseqüències.
- 2 Voluntarietat:** totes les parts han de manifestar la seva voluntarietat en la participació. Poden retirar-la en qualsevol moment. És important que la dita voluntarietat sigui acompanyada d'informació clara sobre el procés, especialment si aquest té conseqüències legals.

¹ Veieu: (1) Recomanació CM/Rec(2018)8 del Comitè de Ministres als Estats membres en matèria de Justícia Restaurativa penal. (2) Manual de Justícia Restaurativa de l'Oficina contra la Droga i el Crim de Nacions Unides, Edició 2012 i 2021

- 3 **Inclusió:** el procés ha d'atendre la diversitat de necessitats, cultures i capacitats de les persones que hi participen, adaptant-hi les diferents fases.
- 4 **Participació:** s'ha de fomentar la participació de les persones de forma respectuosa, justa i segura per a oferir un diàleg sobre el dany.
- 5 **Compromís:** en cas d'arribar a un acord de reparació, aquest acord ha de tenir suport i ser sostingut per les persones responsables.
- 6 **Confidencialitat:** el procés ha de ser confidencial, per això les persones implicades han de donar el seu consentiment sobre el mateix i ser conscients de qualsevol excepció de la confidencialitat.

La Justícia Restaurativa a Espanya

Quant al desenvolupament de la Justícia Restaurativa a Espanya, el procés es reconeix com un dret per a les víctimes de delictes, sempre que ho permeti la llei. De forma específica, per als autors/es de delictes s'han desenvolupat dos programes de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries. Per una banda, hi ha el **programa “Diàlegs Restauratius”, orientat a la responsabilització i conscienciació sobre el dany**. Per altra banda, el programa **“Intervenció en Justícia Restaurativa: Trobades Restauratives”**, orientat tant a la víctima com a l'autor/a.² Si bé el desenvolupament està sent ampli, a través de les diferents associacions que desenvolupen aquests programes, és important reflexionar sobre la forma d'introduir la comunitat en aquests processos i, especialment, als centres penitenciaris que es troben allunyats de la realitat social.

² És important assenyalar que la participació en aquests programes és totalment voluntària i no suposa cap benefici o recompensa penitenciària per a l'intern/a.

En conclusió, la Justícia Restaurativa és un paradigma que ens ajuda a humanitzar el delictes atenent el mal que aquest ha generat i les necessitats que sorgeixen després d'haver-lo viscut, a través de la participació de la víctima, l'autor i la comunitat. **Ens permet atendre el vincle social i relacional que s'ha vist trencat i on la justícia comú no pot arribar**, ja que només les persones implicades poden reescriure la seva vivència del delictes.

3. La societat civil: entitats socials i voluntariat

Tots els dies entren i surten de les presons espanyoles més de 700 organitzacions i entitats socials, o sigui, diversos milers de voluntaris, voluntàries i professionals que desenvolupen programes de tot tipus. Això demostra que la presència del Tercer Sector en la vida quotidiana del nostre sistema penitenciari no és un fet perifèric o conjuntural: és quelcom substantiu; és un dels terrenys segurs sobre els quals pivota el més interessant, exclusiu i innovador del nostre sistema de justícia penal i penitenciària.

Aquestes mateixes entitats i organitzacions treballen, en la immensa majoria, ubicades en la perspectiva del que és postpenitenciari i de la reparació del dany, aportant eines, recursos i habilitats perquè el retrobament amb la llibertat i la gestió de la condemna social que patiran sigui més passador.

I això, ¿per què és? Perquè **entenem la presó com una qüestió social**, no només com una qüestió de policies, jutges i justícia retributiva. La nostra visió i el nostre relat del tema penitenciari situa el nostre paper, el de la comunitat i el de l'entorn on s'ubica la presó, no en un escenari del voluntariat bonista, ni en l'escenari de l'intrusisme, ni en el del camp de la col·laboració necessària. La nostra col·laboració és necessària perquè la institució penitenciària, pels seus propis mitjans, no pot arribar a tot, i llavors, per raons pragmàtiques, ens obre les portes perquè posem remei benèficament a la injustícia que la societat o la mateixa institució crea o manté. Les nostres organitzacions no se situen aquí! Això no és així! No som la marca blanca del sistema penitenciari!

Definitivament, avui i ara, bastant entrat el segle XXI i el tercer mil·lenni, necessitem replantejar el nostre paper. S'ha de posar sobre la taula **la importància de la incidència transformadora que tenen les coses que fem i el sentit amb què les fem**. S'ha de deixar ben clar que el que aportem a la vida quotidiana de la presó és molt valuós i necessari, no només perquè la institució no ho fa i no ho pot fer, sinó, sobretot, perquè en la nostra intervenció abandonem la perspectiva de “la criminalitat” de les persones privades de llibertat, per situar-nos en la perspectiva de “la dignitat i respectabilitat d’aquestes persones”. Aquestes persones són subjectes educatius que han comès errors i s’han saltat els límits del que és legalment tolerable, però a les quals no podem negar la possibilitat de canviar.

És veritat que hem avançat molt en això, sobretot en els últims 15 anys; però som encara un subjecte cívic i polític que ha de ser valorat més enllà del paper instrumental que executa, i ha de ser més ben considerat i empoderat del que ho és.

Perquè la nostra presència en la vida quotidiana de la presó es justifica no com un favor del poder sinó com un dret de la persona privada de llibertat.

La presó és una qüestió social.

En aquest capítol recollim el coneixement, les opinions i l’experiència de persones que treballen o són voluntàries en organitzacions socials que desenvolupen projectes amb persones privades de llibertat i amb les seves famílies. Ells i elles han respost a unes qüestions concretes sobre com veuen la situació actual i sobre com hem de canviar i avançar en aquest àmbit.

Gema Pérez Torres**FUNDACIÓN SOCIAL HIJAS DE LA CARIDAD**

El Tercer Sector és motor de canvi en l'àmbit penitenciari. Ens agradaria que tot fos més ràpid, però si les entitats no estiguéssim a la presó es notaria, i molts canvis necessaris no es produirien. Som aquella veu que uneix dins i fora, som aquella crítica social, som aquell mirar de forma diferent. Que els interns i internes no ens vegin com a institució fa que nosaltres puguem criticar aquell mitjà que és hostil i dur per a les persones privades de llibertat.

Guillermo Barreira Gamero**FUNDACIÓN MANANTIAL**

En el cas de les persones internes amb problemes de salut mental el treball de les ONG es fa de forma integrada amb els equips propis de les presons. És així perquè aquest col·lectiu necessita connectar com més aviat millor amb recursos i equips professionals fora dels centres penitenciaris, perquè quan en surtin puguin comptar amb la xarxa que necessiten. Per tant, les entitats socials som ponts, som nexes.

Cristina Rabanales Morante**VOLUNTÀRIA FUNDACIÓN ESPLAI**

Per a mi, les persones voluntàries a les presons som com una alenada d'aire fresc per als interns i internes. Em sembla que valoren la nostra presència allà molt més del que els voluntaris i voluntàries ens en podem adonar. El que més em sorprenia al principi és que em preguntaven: "I tu, per què vens aquí, podent ser en qualsevol altre lloc?".

María García-Uceda Juárez**FUNDACIÓN ESPLAI**

Les tècniques que desenvolupem projectes treballem colze a colze amb un equip de voluntàries. Ens ajuden moltíssim, tant en la preparació dels tallers com en l'execució dels projectes. Ens servim molt les unes de les altres, com un suport emocional i com a espai de desfogament, perquè a les presons es donen moltes circumstàncies dures que de vegades se'ns escapen.

Álvaro Crespo Quevedo

Responsable del programa de presons de Solidarios para el Desarrollo des del 2007, any en què es va incorporar a aquesta ONG de referència del voluntariat social. Llicenciat en Pedagogia Social i Laboral, ha exercit funcions educatives molt lligades a joves en exclusió social, realitzant programes formatius i laborals. Des del 2003 al 2007 va treballar a Institucions Penitenciàries desenvolupant cursos de formació laboral amb interns i internes.

Des de la teva experiència personal i professional, i des del treball que desenvolupa la teva organització en l'àmbit penitenciari, ¿creus que és apropiat considerar la presó com un espai educatiu? Quines condicions s'han de donar perquè sigui així?

La presó, fins avui dia, no ha estat concebuda en la seva totalitat com un espai educatiu, per la qual cosa un canvi de paradigma en aquest sentit seria un salt enorme. I sí, seria desitjable (almenys en l'administració penitenciària) començar a considerar la presó com un espai així, en tant que produeix canvis i transformacions en la persona cap a un "jo desitjable" (futur ciutadà o ciutadana amb tots els drets) i, a més, perquè és un procés humà jeràrquic (de tot tipus, més enllà del de docent-discent) i amb una presència important de currículum ocult. Curiosament, aquest últim element dona una mostra clara de la potencialitat de la presó com a espai educatiu, ja que, en moltes ocasions, elements tàcits en el fet penitenciari (horaris, jerarquitització en el tracte, assumpció de normes, etc.) constitueixen l'autèntic assoliment de l'administració penitenciària amb els seus usuaris/àries.

Seria ideal que un bon tractament educatiu en aquells i altres àmbits més desitjables fossin tinguts en compte des del primer moment i contemplar el pres/a i el seu itinerari com una totalitat (familiar, social, formativa, laboral, moral...) des de l'inici de la seva pena.

Entenem que, en el segle XXI, en el tercer mil·lenni, les presons haurien de ser cada cop més espais terapèutics i educatius. Com podem avançar en aquest sentit?, i què li falta al nostre sistema penitenciari per aconseguir-ho?

Amb l'experiència de més de 35 anys de Solidarios para el Desarrollo a la presó, ens sembla que aquesta dificulta la reinserció i augmenta les possibilitats de comissió de nous delictes, sobretot per la falta de mitjans i la carència d'individualització en el tractament. O almenys, en el millor dels casos, ho deixa al bagatge de la persona que ha comès el delicte, que és com llançar una moneda a l'aire.

La pèrdua de vincles familiars i socials i la desconexió total o parcial de la persona amb la societat a la qual ha de retornar ens semblen factors a tenir en compte a l'hora de "reinserir". No treballar en una vessant més centrada en el que és terapèutic o educatiu (en allò sanador, en definitiva) és un doble càstig al pres i a la societat que l'acollirà i a la qual retornarà. Podríem avançar de manera significativa en presons més terapèutiques i educatives (no del s. XIX, sinó del s. XXI), treballant amb la societat en el concepte de reinserció i en la seva importància; que la presó, especialment els seus èxits (que és la no comissió de delictes), ocupi un lloc destacat en els mitjans i en l'imaginari col·lectiu. En aquest sentit, hi ha dues mesures que ens semblen destacables:

- 1 Articular alternatives a la presó** alleujaria bastant la feina dels i les professionals i, en molts casos, podria orientar un tractament més individualitzat. I sense anar més lluny, em remeto a l'èxit de les decisions dels últims 10 anys de la SGIIP en aquest àmbit.
- 2 Crear i donar suport a xarxes i serveis postpenitenciaris d'assistència, acompanyament i cura** (jurídic, psicològic, sociolaboral, etc.) per a persones que quan es retroben amb la llibertat no són capaces de gestionar la seva vida per si soles.

Quin paper juguen en aquest canvi de perspectiva els i les professionals que treballen en l'àmbit penitenciari?

Hi juguen un paper vital perquè són un testimoni i un contacte amb la societat, a la qual s'ha de tornar en les millors condicions. D'aquí inferim que **la gran reforma pendent de l'àmbit penitenciari a Espanya és la formació dels seus professionals**, que ha de ser una formació especialitzada i del s. XXI, perquè la persona a la qual s'atén, cada cop més, necessita un aprofundiment i coneixement a tots els nivells. Seria important, en aquest sentit, el **suport de l'administració penitenciària a les entitats socials**; parlem dos llenguatges diferents, arribem a l'intern/a de maneres diferents, però tenim l'obligació de col·laborar conjuntament per arribar de la millor manera a la persona presa. I és innegable afirmar que en els últims 40 anys la presència de les entitats socials s'ha accelerat i multiplicat a les presons, tot i que alguns sectors del personal penitenciari ens segueixen veient de manera espúria o intrusa, especialment perquè no entenen la professionalització i l'objectiu del que fem. Generem, increïblement, recel. Si no arribem a aquest personal penitenciari, que en moltes ocasions és el que ens facilita el dia a dia a les presons, ens serà molt difícil un canvi cap a la vessant educativa.

Què aporten les entitats col·laboradores externes, les nostres organitzacions, a la dimensió educativa del tractament penitenciari?

Solidarios promou en presons activitats d'accés a la cultura, perquè entenem que és una de les millors eines de cohesió social. I junt amb aquest accés a la cultura, hi acudeix el nostre voluntariat: persones de la societat civil, com tu i com jo, que dediquen una estona a la setmana, amb els estigmes i prejudicis que comporta, a realitzar activitats dins de les presons i a escoltar i dialogar amb la persona presa, sense importar-los el delictes que aquesta hagi comès. I aquestes persones i aquest paper de les entitats socials són fonamentals, perquè aporten el següent:

- **Relacions humanes** plenes de sentit que intenten tractar de forma humana les persones preses.
- **Aprenentatge** de continguts, i en el cas de Solidarios, descobrir persones i facetes del fet cultural que són desconegudes dins de les presons.
- Amb el nostre rol es creen espais de desfogament dins de la presó, de creació de relacions horitzontals que constitueixen la millor manera d'iniciar i superar tractaments més específics o de **preparació per a la llibertat**.

- Sense oblidar que som importants agents de **sensibilització i de denúncia** quan les situacions i la justícia social ho requereixin.

Com valorem el tractament que fan els mitjans de comunicació dels temes que generen més interès? Quines idees pots aportar per fer arribar a l'opinió pública les iniciatives, els projectes i les històries de vida tan inspiradores a les quals arribem des de les nostres organitzacions?

És necessari que Institucions Penitenciàries assumeixi el seu paper en la reinserció, no només amb els programes en els centres penitenciaris, sinó també en com la societat acull a qui comet un delicte, compleix la seva condemna i torna a la societat a incorporar-se de nou a la vida quotidiana.

La institució s'ha d'atrevir a comptar les moltes iniciatives que es treballen a les presons, per part d'IIPP i amb el suport d'organitzacions de la societat civil, per anar canviant l'imaginari col·lectiu sobre el que és una presó i el que representa una condemna per a qualsevol persona. Amb transparència i donant el valor que té a poder treballar amb persones que han delinquit perquè escullin un altre camí més beneficiós per a elles i per a la societat en què viuen.

És urgent comptar amb una **estratègia de comunicació que sàpiga transmetre l'objectiu de la institució penitenciària: la reeducació i la reinserció social.**

Afortunadament els centres penitenciaris estan plens de persones amb històries d'esforç i canvi. S'ha de ser més transparent en la informació que es proporciona i donar resposta, no només al conflicte, sinó també a la proposta, per a contribuir **que la societat percebi les presons com un lloc de canvi, no només com un lloc de condemna.**

En la mesura que s'eviti l'opacitat dels centres penitenciaris, balancejada amb la necessària seguretat i respecte a les víctimes, com més informació rebí la societat en el seu conjunt del que succeeix a la presó, més senzill serà generalitzar un coneixement realista de la funció de les presons i de la vida dels qui hi són dins.

David Arnanz Mayayo

Graduat en Treball Social, porta més de tretze anys treballant en l'àmbit penitenciari, amb el col·lectiu de persones recluses i exrecluses. Educador en el projecte de Centres Penitenciaris del centre Social Marillac pertanyent a la Fundació Social Filles de la Caritat, l'àmbit d'intervenció del qual se centra sobretot en els set centres penitenciaris de la Comunitat de Madrid.

Des de la teva experiència personal i professional, i des del treball que desenvolupa la teva organització en l'àmbit penitenciari, creus que és apropiat considerar la presó com un espai educatiu? Quines condicions s'han de donar perquè sigui així?

El primer que vull dir és que responc a aquestes qüestions des del que he viscut, des de la meua experiència personal, en la qual, sobretot, m'he trobat amb persones a les quals la presó ha agreujat encara més algunes de les seves difícils condicions de vida.

La presó és una institució "total", és a dir, que afecta tots els sentits de l'ésser humà i tots els àmbits de la vida dels seus residents.

Des que et lleves fins que et fiques al llit, tota la teua vida està més o menys programada. L'obertura de portes, els quatre o cinc recomptes diaris, l'engegada i apagada dels llums, l'horari de trucades, l'obertura i tancament de l'economat, els horaris de destí o feina, etc. I, a pesar d'aquesta vida estructurada, segons relaten les mateixes persones internes, el més difícil és aconseguir tenir el temps ocupat per a no pensar massa i que el cap no et jugui males passades imaginant com continuarà la vida de portes enfora. Difícilment podem pensar en la presó com un espai educatiu que vagi més enllà de la seva funció principal, que no és més que la d'aïllar de la societat i privar de llibertat.

És difícil plantejar la presó com a espai educatiu perquè **el mer efecte de la “presonalització” que travessa les persones que han passat per la presó és ja de per si prou devastador** per a l'ésser humà. I ho dic amb coneixement de causa, ja que durant els meus 13 anys treballant en l'àmbit penitenciari, una de les meves funcions era anar a buscar aquelles persones que sortien per primer cop de permís després d'estar uns quants anys tancades. Elles mateixes em relataven sensacions d'autèntic por a la llibertat, de no ser capaces d'enfocar mirant a l'horitzó després d'estar acostumades a no veure més enllà dels 15 o 20 metres del mur del pati del seu mòdul, de pujar al metro o caminar per un carrer a vessar de gent i pensar que tothom les està mirant com si portessin un cartell al front on hi posés “Expresidari”, de no tenir coneixements per fer servir un telèfon d'última generació, o un ordinador o qualsevol dispositiu informàtic, que avui en dia són per tot arreu.

Entenem que, en el segle XXI, en el tercer mil·lenni, les presons haurien de ser cada cop més espais terapèutics i educatius. Com podem avançar en aquest sentit?, i què li falta al nostre sistema penitenciari per aconseguir-ho?

Si volem com a societat que les presons segueixin sent un espai de càstig i correcció on tanquem el delinqüent per després llençar la clau i així imaginar que estem fent justícia, llavors no s'hauria de canviar pràcticament res del sistema penitenciari, de la seva estructura ni del seu règim o normativa.

Ara bé, si som capaços de repensar els centres penitenciaris i prendre'ns seriosament l'article 25.2 de la Constitució Espanyola, que diu: “Les penes privatives de llibertat i les mesures de seguretat estaran orientades cap a la reeducació i reinserció social... En tot cas, tindrà dret a una feina remunerada i als beneficis corresponents de la Seguretat Social, així com a l'accés a la cultura i al desenvolupament integral de la seva personalitat”; és llavors quan tindrem l'obligació de repensar quin ha de ser aquest paper reinseridor, que sigui capaç de fomentar el desenvolupament integral de la personalitat de les persones condemnades, que fomenti la cultura, l'educació a través de decisions innovadores i atrevides que moltes vegades passaran per fomentar les penes i mesures alternatives a la presó, replantejar la mateixa estructura de les presons, formades únicament per murs de formigó grisos i concertines, allunyades (cada cop més) de les ciutats, com si això allunyés també els seus problemes.

Aquests són alguns dels canvis que considero necessaris:

- Articular **alternatives a la presó**, reservant-la només per als casos més greus.
- Crear i donar suport a xarxes i **serveis postpenitenciaris d'assistència, acompanyament i cura** (jurídic, psicològic, sociolaboral, etc.) per a persones que quan es retroben amb la llibertat no són capaces de gestionar la seva vida per si soles.
- Digitalitzar-ne els programes i serveis; crear models propis de digitalització adaptats a les condicions particulars d'aquest escenari. I primer de tot, **lluitar amb programes adequats contra la bretxa digital** en la població penitenciària.

Quin paper juguen en aquest canvi de perspectiva els i les professionals que treballen en l'àmbit penitenciari?

Els i les professionals que pertanyen a la institució penitenciària tenen un repte enorme al davant si de veritat pretenem adaptar les presons a una perspectiva educativa i transformadora.

Per a començar, hem de tenir en compte que la majoria dels i les professionals que treballen en els centres penitenciaris són funcionaris/àries de “règim” i no de “tractament”, per tant dins la seva funció laboral gairebé no hi ha espai per a la perspectiva pedagògica, i han de realitzar, sobretot, tasques de control i vigilància.

Per altra banda, les poques professionals de tractament que hi ha solen tenir una ràtio d'atenció d'interns/es extremadament alt. Depenent de la massificació que hi hagi al centre penitenciari en un moment concret pot oscil·lar entre 100/150 interns/es per cada treballador/a social o educador/a. Per aquesta raó són les mateixes persones internes les qui manifesten que durant els primers mesos o anys d'estada a la presó a penes han pogut parlar amb el seu treballador/a social en un parell d'ocasions, i si ho han aconseguit ha estat sobretot per intentar gestionar qüestions del dia a dia.

Què aporten les entitats col·laboradores externes, les nostres organitzacions, a la dimensió educativa del tractament penitenciari?

Les entitats externes que realitzem intervenció dins dels centres penitenciaris juguem un paper essencial des del punt de vista de la perspectiva educativa.

En primer lloc, perquè són les mateixes persones internes les qui ens identifiquen com a persones alienes a la institució, que venen del “carrer”, i això per a ells/es representa una **alenada d'aire fresc** (en les seves pròpies paraules).

Els i elles **valoren de forma molt positiva aquelles persones que de forma voluntària decideixen ocupar el seu temps acompanyant-los** durant aquest procés vital en què es troben, independentment que la intervenció que realitzen aquests voluntaris o voluntàries sigui poc o molt profunda, ja que la gestió del temps a la presó és un dels desafiaments més grans a plantejar durant la privació de llibertat.

D'altra banda, som les entitats externes i del Tercer Sector les que ens encarreguem de treballar una de les perspectives més importants que hi ha en el pas per la presó: **la preparació per a la llibertat**. Quan una persona ha complert una quarta part de la condemna té dret a sol·licitar els seus primers permisos penitenciaris. Són molts interns/es que necessiten un “aval institucional” per a poder gaudir dels permisos, ja que o bé no tenen família que els pugui acollir durant aquestes primeres sortides de tres o quatre dies, o bé no volen o no poden tornar al barri o amb les seves famílies perquè aquestes van ser les raons de la seva entrada a la presó.

Per aquesta raó algunes de les entitats que formem part de Rosep (Xarxa d'Organitzacions Socials de l'Entorn Penitenciari) disposem de pisos d'acollida, perquè aquells/es interns/es que no puguin aconseguir un aval familiar puguin d'aquesta manera gaudir d'aquells permisos que els corresponen sota la tutela d'una institució.

Com valoren el tractament que fan els mitjans de comunicació dels temes que generen més interès? Quines idees pots aportar per fer arribar a l'opinió pública les iniciatives, els projectes i les històries de vida tan inspiradores a les quals arribem des de les nostres organitzacions?

El tractament informatiu que fan els mitjans de comunicació sobre l'àmbit penitenciari representa **un altre mur que condemna interns i internes a una nova exclusió social**. El sensacionalisme, la morbositat i l'ús d'estereotips clarament negatius estan a l'ordre del dia i en tots els mitjans de comunicació.

La reincidència d'un delinqüent sexual recentment excarcerat, l'agressió a un funcionari de presons per part d'un intern o la frívola entrada d'una cançonetista o del polític de torn són les úniques notícies que solem veure en els mitjans. Fora d'aquesta informació principal, i relegats a les últimes pàgines d'alguns periòdics, rarament trobem alguns projectes interessants en què no es criminalitzi una vegada més la persona privada de llibertat i es plantegin projectes que tiren endavant, en què la persona aprofita el seu pas per la presó o fins i tot és capaç de reparar el dany causat i d'aportar a la societat quelcom beneficiós.

És imprescindible que siguem capaços de comprendre la presó com quelcom que va més enllà dels quatre murs on queda tancat el delinqüent mentre llencem la clau i ens oblidem el màxim temps possible dels qui es queden dins. Per a això **és important que canviï la visió que en donen els mitjans de comunicació, però que també la institució sigui capaç “d’obrir les portes” i no tenir por de mostrar-ne l’interior i el funcionament**, i acabar així amb l’opacitat que en sol ser característica.

Eduardo Cózar Rubio

Diplomat en Ciències Empresarials per la Universitat Complutense de Madrid i mediador, dirigeix l'associació Concaes des del 2012, una entitat que es dedica a les persones afectades pel delictes amb intervenció en més de 35 centres de compliment de vuit comunitats autònomes. La seva vinculació a l'organització es remunta a l'any 1998, quan va començar a visitar presons. Des de llavors participa en el disseny i desenvolupament de projectes de justícia restaurativa, dones recluses, gent gran a la presó i mòduls conflictius, entre altres.

Des de la teva experiència personal i professional, i des del treball que desenvolupa la teva organització en l'àmbit penitenciari, creus que és apropiat considerar la presó com un espai educatiu? Quines condicions s'han de donar perquè sigui així?

En la meua opinió, potser el terme *educatiu* podria generar cert zel, i implicara per part de les persones recluses una voluntarietat en ser educades, així com unes capacitats en les persones que intervenen per a arribar a educar. Per això potser em decantaria per possibilitar que les presons fossin un espai d'aprenentatge, entenent-lo des del seu significat psicològic com l'adquisició per la pràctica d'una conducta duradora.

Per al dit aprenentatge, una condició seria que la presó sigui vista com un lloc de pas, com diu l'article 25 de la Constitució Espanyola, on des de la institució es cuidi, a més de les obligacions, el compliment de tots els drets i beneficis de les persones empresonades. Que augmenti per part d'elles la confiança en la institució, i d'aquesta manera s'estimuli la participació i aquest aprenentatge. Una altra condició podria ser **convertir els centres penitenciaris en llocs pacífics, on**

es treballin hàbits de convivència extrapolables a la realitat exterior, evitant la infantilització i estimulant la responsabilització de les seves accions en aquestes persones.

Entenem que, en el segle XXI, en el tercer mil·lenni, les presons haurien de ser cada cop més espais terapèutics i educatius. Com podem avançar en aquest sentit?, i què li falta al nostre sistema penitenciari per aconseguir-ho?

Fent un seguiment proper i personal, en què s'estimuli i motivi aquest aprenentatge des del principi de la condemna, i que es planifiqui i treballi amb ella com serà el compliment perquè el moment de la posada en llibertat esdevingui tan apropiat i positiu com sigui possible. Per a constituir aquest espai, seria necessària aquesta relació de confiança quant a les propostes de la institució i les respostes al treball i les accions de les persones recluses, si no només serà un temps tancat com un simple càstig, com una mateixa medicina per a totes les condemnes. Aquestes persones podrien treballar la responsabilitat, fer-se càrrec del delictes que han comès, posar cara al mal que han causat a les víctimes, a la seva pròpia família i a la comunitat a la qual pertanyen, i començar a treballar en com arreglar en la mesura del possible allò que van fer, enfrontar-s'hi, i veure com ho faran perquè no torni a succeir i aportar el millor de si a una societat a la qual pertanyen.

Simplement complir temps en un lloc hostil no canvia les coses cap on ens interessa que es produeixi el canvi, i veiem les presons plenes de persones desmotivades, que pensen que facin el que facin no canviarà res, s'infantilitzen les seves conductes perquè tot se'ls dona fet, no es fan responsables ni de les seves accions del dia a dia, i es limiten a esperar que passi aquest temps.

Això també és una responsabilitat de la societat i de la ciutadania, és quelcom de què ens hem de preocupar i en què hem d'optimitzar els nostres recursos. Hem de ser també protagonistes, estar presents dins dels centres penitenciaris, a través del Tercer Sector, d'una manera organitzada i eficient, per a formar-ne part del dia a dia i traslladar la realitat social dins dels centres, perquè és la mateixa realitat que veu la persona quan acaba la condemna.

També és molt important ser-hi en aquest moment de sortida de la presó, per a moltes persones el més difícil. És totalment necessari crear i donar suport a xarxes i serveis postpenitenciaris d'assistència i cura d'aquestes persones, hem d'acompanyar en aquest temps d'adaptació, de retrobament, que resulta molt difícil i interessa a totes les parts facilitar.

Quin paper juguen en aquest canvi de perspectiva els i les professionals que treballen en l'àmbit penitenciari?

Sens dubte les i els professionals que treballen en l'àmbit penitenciari juguen un paper principal en les intervencions, que milloraria sensiblement si se'ls proporcionessin més i millors recursos, i especialment com més formades i capacitades arribin a estar. Crec que acomplirien un paper protagonista en aquest canvi de perspectiva, i podria ser positiu posar el focus en la importància que aquests treballs es portin a terme des d'una responsabilitat social i una sensibilitat especial, si el que ens marquem és el difícil repte que el temps que les persones passen privades de llibertat sigui un temps d'aprenentatge, en què es generin canvis de conductes delictives i hàbits de convivència positius i pacífics.

Què aporten les entitats col·laboradores externes, les nostres organitzacions, a la dimensió educativa del tractament penitenciari?

Som la societat i la ciutadania dins de les presons que **aportem aquesta diversitat que hi ha en la societat, una diversitat que es trasllada en el gran ventall de programes que hi portem a terme, i que enriqueix el tractament penitenciari**. Aportem una atenció individualitzada, treballant per a la persona. **Aportem molta innovació dins la institució penitenciària**, a través dels diferents programes que les entitats del Tercer Sector anem proposant; a més de frescor, carrer, afecte i altres coses més que totes les persones de totes les entitats ens diuen quan anem a la presó o quan ens escriuen; alguna cosa d'això hi haurà. Totes aquestes coses són bones per a aquesta perspectiva d'aprenentatge, i per part de les entitats implica que siguem curoses amb les normes, amb les nostres limitacions i amb les sensibilitats de les persones, perquè en ocasions podem convertir-nos en un problema dins de la intervenció. El cert és que cada cop hi ha més iniciatives de treball en xarxa, com Rosep, projectes presentats i treballats conjuntament, seguiments i acompanyaments de persones entre diverses entitats, i això ens permet arribar més lluny, a més persones, i millorar com a entitats.

Com valoren el tractament que fan els mitjans de comunicació dels temes que generen més interès? Quines idees pots aportar per fer arribar a l'opinió pública les iniciatives, els projectes i les històries de vida tan inspiradores a les quals arribem des de les nostres organitzacions?

Si és necessària aquesta responsabilitat en la persona reclusa, en la institució penitenciària, en les persones que treballen en el context penitenciari, i també en la ciutadania, també **és molt necessària una responsabilitat social en els mitjans de comunicació**. Entristeix quan ens trobem que aquesta realitat és notícia perquè entra alguna celebritat a la presó, o per la morbositat que generen alguns delictes. La manera de mostrar-ho sembla que és des de l'espectacle, altres vegades com si fos un èxit de la nostra societat i com si amb el fet que aquestes persones es podrexin a la presó s'hagués solucionat el problema, ja podem celebrar-ho i dormir millor.

S'hauria d'informar d'una manera més responsable, tenint present a l'hora de donar aquestes notícies tot el dolor que hi ha darrere del delicte, tota la gent a la qual ha afectat i afecta, totes les persones que hi ha treballant perquè el sistema judicial i penal funcioni millor, perquè aquesta societat sigui millor. Això també és cosa dels mitjans. El com fer-ho no és senzill, fa anys que provem d'influir-hi. Hauríem de ser capaços de **trobar els missatges apropiats**, ser capaços de **mostrar aquestes experiències de vida** que veiem cada dia, que són les que ens motiven a seguir quan veiem com de difícil que és tot, com costa canviar les coses, i des d'aquí anar calant en la societat com pluja fina. No m'imagino que aquest tipus de notícies apareguin en grans titulars, la veritat, seria una cosa realment bonica i hauríem canviat molt; sembla que aquest entorn penitenciari i del delicte és més per a minories, a pesar que ens pertanyi a totes i a tots.

Mónica Palomino Mateo

Llicenciada en Pedagogia. La seva trajectòria laboral ha estat vinculada principalment a l'àmbit de l'ocupació. Comença a treballar el 2004 amb col·lectius en risc d'exclusió, com a tècnica d'inserció sociolaboral i intermediació amb empreses, i passa a coordinar l'àrea d'ocupació i posteriorment l'àrea d'acció social de l'associació Arrabal. Va començar a l'entitat el 2010 com a directora de l'empresa d'inserció Aidei. El 2013 reprèn l'atenció directa amb famílies en risc d'exclusió social i programes d'intervenció sociolaboral amb població reclusa. Des de l'any 2018 lidera l'àrea de persones privades de llibertat de l'associació.

Des de la teva experiència personal i professional, i des del treball que desenvolupa la teva organització en l'àmbit penitenciari, creus que és apropiat considerar la presó com un espai educatiu? Quines condicions s'han de donar perquè sigui així?

Sota el meu punt de vista es podria considerar espai educatiu qualsevol lloc o context on es donen les condicions perquè es porti a terme el procés d'ensenyament-aprenentatge. Per a considerar espai educatiu el medi on habita la població reclusa ha d'oferir oportunitats, tant en l'àmbit de l'educació formal com en el de la informal, que adquireixin coneixements i desenvolupin actituds i competències que els facilitin la gestió de la seva vida —a nivell personal i professional— tant en la societat com en el centre penitenciari. Però encara que la presó ofereix oportunitats, és important tenir en compte les limitacions i desafiaments que aquesta població es troba en intentar accedir a les mateixes, ja que tal com està dissenyat el funcionament del sistema penitenciari espanyol depèn de molts factors, tals com: el mòdul on es resideixi; si es tracta d'una persona amb un perfil primari o reincident; l'equip tècnic encarregat del tractament del mòdul; els i les professionals d'interior que hi treballen, entre altres.

La major part de les persones que compleixen condemna considera que el seu pas per la presó té un únic fi: el punitiu. No perceben la funció reeducativa i de reinserció social que té el sistema penitenciari espanyol, tot i que en sigui un dels objectius principals. Per aquest motiu sembla necessari replantejar-se **adoptar un enfocament integral que combini la implementació de programes educatius i de capacitació en un context segur i respectuós.** Això implicaria que tot el personal penitenciari hauria d'estar format en habilitats i competències per a garantir que es respecten els drets de les persones privades de llibertat i es promogui un context propici per a l'aprenentatge i el creixement personal i intel·lectual, així com que fomenti la rehabilitació i la reinserció social de la població reclusa.

Entenem que, en el segle XXI, en el tercer mil·lenni, les presons haurien de ser cada cop més espais terapèutics i educatius. Com podem avançar en aquest sentit?, i què li falta al nostre sistema penitenciari per a aconseguir-ho?

El sistema penitenciari espanyol ha avançat en els últims anys en aquesta direcció, però encara hi ha molt per fer per arribar a aquest objectiu. Algunes de les millores que podrien ajudar a assolir aquesta meta són: **incrementar els recursos i el personal, oferir programes de rehabilitació i formació, implementar mesures de reinserció social i millorar les condicions de vida a la presó.**

Em sembla especialment rellevant portar a terme els següents canvis de cara a aconseguir que el sistema penitenciari espanyol es converteixi en un espai terapèutic i educatiu:

- Digitalitzar-ne els programes i serveis; crear models propis de digitalització adaptats a les condicions particulars d'aquest escenari. I primer de tot, **lluitar amb programes adequats contra la bretxa digital en la població penitenciària.** Però no s'ha de caure en l'error de dissenyar sense assegurar-se que el disseny d'aquests programes anirà acompanyat d'una dotació de recursos per a poder implementar-los.
- Articular mesures encaminades a afavorir una més gran i millor relació de les famílies amb els seus familiars privats de llibertat, especialment en el temps immediatament anterior a la posada en llibertat. **L'ús controlat de dispositius digitals** pot facilitar molt aquesta tasca.

Aquesta mesura requereix un enfocament interdisciplinari, en què el personal de la presó, les famílies i les entitats col·laboradores treballin juntes per mantenir i millorar la relació familiar, fonamental per al benestar emocional i psicològic d'ambdues parts. Es tracta de facilitar i promoure el retorn de la persona privada de llibertat a la societat, i un bon lloc on començar a treballar-ho és a partir de la família, en tant que la seva sortida en llibertat tindrà efectes en la seva relació amb la unitat familiar i en la manera com es generen les noves dinàmiques de convivència.

- Crear i donar suport a xarxes i serveis postpenitenciaris d'assistència, acompanyament i cura (jurídic, psicològic, sociolaboral, etc.) per a persones que quan es retroben amb la llibertat no són capaces de gestionar la seva vida per si mateixos, com preparar la sortida en llibertat, necessitat fonamental per cobrir, ja que quan les persones privades de llibertat surten de la presó inicien un procés de reinserció per al qual, en moltes ocasions, ni la persona ni la societat estan preparades. El pas per la presó pot originar un conjunt de conseqüències psicològiques que augmenten les dificultats per a mantenir relacions socials adequades, que al seu torn es tradueix en una dificultat més gran per a interactuar dins l'entorn.

Quin paper juguen en aquest canvi de perspectiva els i les professionals que treballen en l'àmbit penitenciari?

El paper dels i les professionals que treballen en l'àmbit penitenciari és crucial per a poder determinar si es genera un espai educatiu o no en l'entorn penitenciari, ja que més enllà d'afavorir l'accés a l'educació formal i a la formació professional i tècnica —totalment necessària i molt sovint en la que se centra principalment la presó—, s'obvia que **el medi penitenciari en si mateix és un dels principals espais generadors d'aprenentatge, a través de l'educació no formal**. La forma com interactuen i es relacionen els agents intervinents condiciona directament l'adquisició de l'aprenentatge. Per això és essencial que els i les professionals que formen l'ecosistema intern del centre penitenciari rebin formació contínua i se'ls doti d'eines per a afavorir aquest aprenentatge i motivació de la població reclusa.

Igualment, és important tenir en compte que la presó pot ser un ambient difícil per a l'aprenentatge i el desenvolupament personal. Els qui treballem en centres penitenciaris vivim en el nostre dia a dia situacions que no tenen res a veure amb el foment d'una cultura de respecte i suport. Hi trobem professionals amb gran motivació i dedicació en el seu lloc de feina, que respecten i es fan respectar, així com personal que té un gran desgast professional, desmotivació a l'hora d'exercir el

seu lloc de feina, intolerància amb les persones privades de llibertat, la qual cosa no ajuda a crear espais educatius.

Què aporten les entitats col·laboradores externes, les nostres organitzacions, a la dimensió educativa del tractament penitenciari?

Las entitats del Tercer Sector que col·laboren i executen programes en centres penitenciaris desenvolupen un paper molt important pel que fa a la dimensió educativa del tractament penitenciari. Particularment, en el cas de l'entitat per a la qual treballo, Asociación Arrabal, aporta **noves idees i enfocaments innovadors que donen resposta a les necessitats que demanen les persones privades de llibertat**, ja que el Tercer Sector acostuma a ser més àgil que la institució penitenciària a l'hora d'adaptar-se als constants canvis socials.

Realitzem formacions que s'adeqüen als perfils laborals que demana el mercat de treball en cada moment. Incloent-hi formacions en noves tecnologies, habilitats digitals, emprenedoria social, habilitats emocionals i socials, entre altres. El món actual té un ritme en els processos de canvi vertiginós, que ens converteix en connectors d'aquesta realitat exterior.

D'altra banda, el **suport emocional i motivacional** que oferim a les persones que participen en els nostres programes és molt important per a elles, ja que fem de pont entre la institució penitenciària i la població reclusa, que ens transmet inquietuds i necessitats amb més facilitat que al personal penitenciari, potser perquè ens mostrem amb una actitud propera i empàtica envers les persones que compleixen condemna.

Com valorem el tractament que fan els mitjans de comunicació dels temes que generen més interès? Quines idees pots aportar per fer arribar a l'opinió pública les iniciatives, els projectes i les històries de vida tan inspiradores a les quals arribem des de les nostres organitzacions?

El tractament que els mitjans de comunicació fan dels successos mediàtics i de la informació relacionada amb la població reclusa pot variar, però sovint se centren en la violència i tendeixen a enfocar-se en històries sensacionalistes i en la part més negativa de la vida de la població reclusa.

Els mitjans de comunicació tenen un paper important en la formació de l'opinió pública, poden influir en la forma en què la societat percep les persones que es troben a la presó. D'aquesta manera, es pot caure fàcilment en estereotips i prejudicis que estigmatitzen aquestes persones. Si a aquesta realitat hi sumem que el disseny del Pla de Comunicació d'Institucions Penitenciàries només preveu el foment de la seva imatge institucional i des de la mateixa no s'equilibra la informació que difonen els mitjans, es pot donar lloc a una percepció distorsionada i negativa de les persones que són a la presó.

Per a aportar una imatge més precisa i completa de la població reclusa a l'opinió pública, és fonamental fer-li arribar les iniciatives, projectes, històries de vida i casos d'èxit que es donen en l'entorn penitenciari. Algunes opcions podrien ser:

- **Sensibilització de la societat:** aquest pot ser un dels nostres reptes, del Tercer Sector, visibilitzar la problemàtica i desafiaments que afronten les persones privades de llibertat i les seves famílies en el dia a dia.
- **Xarxes socials:** són una eina poderosa per a arribar a l'opinió pública.
- **Mitjans de comunicació:** mostrant històries i notícies des d'un punt de vista humà.
- **Web dedicat a l'entorn penitenciari:** i utilitzar-lo per a compartir notícies, històries de vida i projectes que es desenvolupen en aquest àmbit.

Laura Saiz Monsalve

Graduada en Criminologia i tècnica en Integració Social. Des del 2021 treballa a Fundación Esplai com a tècnica de projectes de Justícia Educativa, tot i que anteriorment –des de l’any 2017– havia participat com a voluntària en intervenció directa en diferents centres penitenciaris de l’entitat. Porta deu anys intervenint en l’àmbit penitenciari realitzant tallers de preparació per a la vida en llibertat i acompanyant persones recluses i exrecluses i els seus familiars.

Des de la teva experiència personal i professional, i des del treball que desenvolupa la teva organització en l’àmbit penitenciari, creus que és apropiat considerar la presó com un espai educatiu? Quines condicions s’han de donar perquè sigui així?

Considero que la presó és avui en dia un espai amb un gran enfocament retribucionista, fet que implica que les intencions educatives que hi ha en determinats moments quedin diluïdes en un marc en què el càstig fa que retrocedeixin els avenços que aconsegueix el tractament.

És necessari que el tractament sigui prioritari sobre el règim (en la realitat, no només en la normativa penitenciària) i que totes les persones vinculades a l’àmbit penitenciari remin en el mateix sentit, afavorint l’enfocament educatiu de la presó per assolir una reeducació i reinserció efectives.

Entenem que, en el segle XXI, en el tercer mil·lenni, les presons haurien de ser cada cop més espais terapèutics i educatius. Com podem avançar en aquest sentit?, i què li falta al nostre sistema penitenciari per aconseguir-ho?

És necessari implicar-hi totes i cadascuna de les parts: per descomptat, les persones privades de llibertat han de ser la principal part activa per a realitzar aquesta transformació; les famílies, com a

persones directament afectades per la condemna; els i les professionals penitenciaris/àries, amb una influència molt gran en quin tipus d'espai i temps és el que ocupa la presó; les entitats socials, com a principals col·laboradores en el tractament penitenciari; i la societat en general, sobre la qual ha de recaure el pes de la lluita per la transformació dels sectors, àmbits o col·lectius més abandonats.

A tot això, crec que serà fonamental afegir-hi les mesures següents:

- **Articular alternatives a la presó**, reservant-la només per als casos més greus.
- Articular mesures encaminades a **afavorir una més gran i millor relació de les famílies** amb els seus familiars privats de llibertat, especialment en el temps immediatament anterior a la seva posada en llibertat. L'ús controlat de dispositius digitals pot facilitar molt aquesta tasca.
- Crear i donar suport a **xarxes i serveis postpenitenciaris** d'assistència, acompanyament i cura (jurídic, psicològic, sociolaboral...) per a persones que quan es retroben amb la llibertat no són capaces de gestionar la seva vida per si mateixes.

Quin paper juguen en aquest canvi de perspectiva els i les professionals que treballen en l'àmbit penitenciari?

Un aspecte imprescindible per a transformar les presons en espais educatius consisteix en la formació i sensibilització del personal penitenciari, que siguin conscients de la seva rellevància en el procés de canvi de les persones i en el dret a tenir-ne oportunitats, en la seva influència en quin tipus d'espai és el penitenciari i que tinguin una formació adequada per a tot això.

Què aporten les entitats col·laboradores externes, les nostres organitzacions, a la dimensió educativa del tractament penitenciari?

L'aportació de les entitats socials és fonamental perquè l'espai i el temps a la presó siguin el màxim d'educatius. Des de les **entitats arribem on el sistema no arriba, per falta de recursos en unes ocasions i d'interès en moltes altres**. Intervenir sent algú aliè facilita el procés en **no estar la persona externa vinculada a les decisions sobre la seva situació penitenciària i els seus permisos**, com sí que ho està el personal penitenciari. Generem “contacte amb el carrer”, escolta lliure de prejudicis i vincles d'igual a igual.

En aquests anys he viscut la necessitat de la intervenció de les entitats socials amb la bona acollida de les persones que he conegut allà dins, especialment en mòduls considerats pous o persones tractades com a “casos perduts”; aquí, **on ningú confia que hi hagi un canvi, on més pes**

té la retribució, és on més presència hem de tenir, on més hem d'empènyer per transformar la presó en un espai educatiu.

Com valorem el tractament que fan els mitjans de comunicació dels temes que generen més interès? Quines idees pots aportar per fer arribar a l'opinió pública les iniciatives, els projectes i les històries de vida tan inspiradores a les quals arribem des de les nostres organitzacions?

La visió que es dona des dels mitjans de comunicació de l'àmbit penitenciari i les persones privades de llibertat sol anar molt vinculada al groguisme, a la morbositat, al sensacionalisme: contar el dia a dia del polític, el futbolista o la cançonetista que està complint condemna, parlar de com de “dolentes” són aquestes persones perquè han comès un delictes molt greu, una persona que va estar a la presó, narrar cada detall de com és rebut a la presó a qui ha comès l'últim delictes mediàtic. Però **no es parla de totes aquelles persones anònimes que pateixen la duresa més fosca de la presó, ni d'aquells milers de persones que mai han tornat a delinquir**, ni de les nobleses i bondats que moltes vegades es veuen darrere dels murs. Això implica que la informació que arriba a la població general sigui molt limitada i esbiaixada.

És necessari obrir les presons, que la institució penitenciària hi faciliti l'accés dels mitjans, així com la participació més lliure de les persones privades de llibertat per explicar les seves històries, i que es narrin altres històries molt més freqüents, realistes i inspiradores.

4. Una mirada des dels i les professionals de l'àmbit penitenciari

Hem sol·licitat la col·laboració de tres professionals penitenciaris als quals coneixem bé des de fa anys. Sabem de la qualitat del seu treball i del compromís amb què exerceixen i han exercit les seves responsabilitats laborals. Tenen visió històrica sobre els grans canvis del nostre sistema i han estat –i estan– en l'avantguarda dels mateixos.

Per descomptat, no són ni representen “la veu oficial” de la institució penitenciària; ni tan sols sabem si representen en les seves opinions la mitjana sociològica del pensament dels professionals penitenciaris d'avui. Tampoc ens importa.

Els hem preguntat sobre quatre aspectes que ens semblen especialment rellevants en l'horitzó del nostre escenari penitenciari:

- Els **reptes de futur** del nostre propi sistema.
- El **paper de la societat civil** organitzada en la vida quotidiana de la presó avui i en el futur.
- El seu diagnòstic sobre l'**educació digital** a les presons.
- Els avenços o retrocessos en la **preparació per a la llibertat** com a estratègia transversal a tot el tractament penitenciari.

Les seves respostes assenyalen fites aconseguides i buits per implementar; línies d'acció que no poden abandonar-se i que són ja conquestes en l'esforç per aconseguir una justícia penal més educativa. Els tres coincideixen a assenyalar el paper insubstituïble del Tercer Sector en la vida de la presó, paper que s'ha de traduir en noves responsabilitats i en una permeabilitat més gran del sistema davant del que significa i aporta aquest actor penitenciari indiscutible i insubstituïble.

Aquest capítol recull les seves anàlisis, opinions i propostes.

José Suárez Tascón

Llicenciat en Dret i funcionari del Cos Superior de Tècnics d'Institucions Penitenciàries. Durant els dotze últims anys ha exercit el càrrec de director gerent de l'entitat estatal de Treball Penitenciari i Formació per a l'Ocupació, entitat que gestiona el treball a la presó i la formació professional per l'ocupació i la inserció laboral. Té una àmplia experiència en gestió de programes en l'Administració Penitenciària.

És indubtable que el Sistema Penitenciari Espanyol ha experimentat un canvi formidable i positiu en els últims 25 anys, en l'ampli context del que anomenem “Justícia Educativa”. En aquest escenari i en el tercer mil·lenni en què ens trobem, quines serien les assignatures pendents en aquest mateix escenari?

Estic plenament d'acord que el Sistema Penitenciari Espanyol ha experimentat un canvi extraordinari en tots els ordres, tant en l'actualització del sistema jurídic regulatori com en infraestructures. Podem dir sense por d'equivocar-nos que és la institució que més transformació ha patit al llarg d'aquests anys.

Quant al que entenem per Justícia Educativa, també hi ha hagut canvis considerables en aquest àmbit. **Partim de la Justícia Educativa com un dret d'àmbit universal, que abraça un principi d'igualtat de totes les persones i la garantia del qual correspon a les institucions de l'Estat.**

En el context en què treballem, entenc que el concepte de Justícia Educativa va més enllà del fet que s'hagi implantat un sistema de formació reglada igual que en altres contextos socials, i la importància del qual és inqüestionable. Un dels principals reptes que tenim com a Administració i com a societat és el de treballar per un sistema de justícia que promocioni i que prepari per a la inserció social

les persones privades de llibertat, que en no poques ocasions han vist minvades les seves oportunitats d'integració. I per a això se'ls han de proporcionar **habilitats i coneixements necessaris, que han d'abraçar actuacions que van més enllà de la formació reglada.**

Són moltes les iniciatives que s'estan portant a terme en aquest sentit, amb programes específics que tracten de donar resposta a les diferents situacions que el col·lectiu de persones privades de llibertat demana, i que més enllà de coneixements teoricotècnics, ensenyen les persones a sortir-se'n en situacions concretes. Entenc que aquest és un plantejament dinàmic que ha d'anar adaptant-se als vertiginosos canvis que es produeixen en la societat.

A més d'algunes modificacions de dret positiu, que adequen el marc jurídic penitenciari als canvis legislatius que s'han produït en els últims anys, com el nou règim de la llibertat condicional o altres formes de compliment de condemna, la institució penitenciària ha d'abordar altres reptes de caràcter intern que no requereixen modificacions legals.

Un dels reptes fonamentals és la **implantació de les noves tecnologies**, tant en l'organització i gestió dels centres penitenciaris com en els diversos plans de formació que es desenvolupen en cada centre. Això és quelcom inqüestionable, les persones que estan privades temporalment de llibertat no poden quedar al marge dels avenços socials. Si fa anys vam treballar prioritàriament en programes d'alfabetització perquè totes les persones sabessin almenys llegir i escriure, ara hem d'encaminar els nostres esforços a desenvolupar programes d'alfabetització digital perquè, una vegada assoleixin la llibertat, siguin capaces de situar-se normalment en la societat.

Un altre dels reptes seria desenvolupar de forma generalitzada **"itineraris personalitzats d'inserció sociolaboral"** des del primer moment d'ingrés a la presó. Hem d'aprofitar tot el temps que l'intern/a està ingressat/da a la presó per a preparar la seva posterior inserció tant en la societat com en el camp de l'ocupació.

També hem de tenir en compte el **canvi de perfil del col·lectiu de persones privades de llibertat i dissenyar programes específics**. A tall d'exemple, en l'actualitat, el percentatge de persones sexagenàries que es troben empresonades ha crescut de forma notable. Són un col·lectiu que pateix de manera especial el rigor de la presó. En la majoria dels casos podrien complir les condemes en un règim penitenciari més d'acord amb la seva situació i amb una atenció especialitzada. El mateix es podria dir d'altres tipus d'etiologies delictives, que fa difícilment justificable un sistema rígid de compliment.

Un altre dels temes a abordar seria el "treball a la presó". La Llei Orgànica General penitenciària (LOGP) estableix que el treball és un dret de l'intern/a i un element fonamental del tractament.

Però, actualment, i a pesar dels esforços realitzats, solament un terç de la població reclusa té la possibilitat de treballar. **S'hauria de revisar la legislació que regula la “relació laboral especial” d'interns/es treballadors/es implantant fórmules que fessin més atractiva aquesta possibilitat per a empresaris/àries**, com es fa amb el règim dels centres especials d'ocupació, o desenvolupar el que es disposa en l'article 30 de la LOGP.³

Quina importància té ara el paper de la societat civil organitzada en la vida quotidiana de la presó, en la seva organització i funcionament? Quina importància hauria de tenir en el futur, per exemple, en una perspectiva de 6 o 8 anys?

La feina que fa la societat civil ja és important en aquests moments. Són moltes persones que, a través d'ONG, fundacions, etc. col·laboren amb **la institució penitenciària per aconseguir la desitjada tasca d'inserció de les persones condemnades**. Sabem que l'administració penitenciària, per si sola, no pot solucionar les qüestions de reintegració social de les persones que han estat condemnades a penes de privació de llibertat. El Govern, les institucions privades, les organitzacions no governamentals, associacions sense ànim de lucre, empreses i un llarg etcètera tenen cabuda en els programes rehabilitadors, i inclús han d'exercir, com a membres de la comunitat, la seva quota de responsabilitat en aquest aspecte social tan important, ja que tots ells, junt amb la ciutadania, seran els primers beneficiaris dels seus resultats.

De cara al futur, i sense esperar tant de temps, aquesta col·laboració s'anirà incrementant i millorant, integrant les seves actuacions en la planificació i programes a realitzar en els centres penitenciaris, **formant equips multidisciplinaris en què estiguin integrades les persones tècniques de les organitzacions junt amb els i les professionals penitenciaris**.

Crec que l'anomenada societat civil ha d'exercir un **paper fonamental en l'última fase del compliment de la condemna**, en el crític moment d'abandonar la presó i passar a un àmbit de llibertat, en què l'administració penitenciària perd ja les seves competències. En aquesta etapa és importantíssima la feina que la denominada societat civil pot realitzar.

³ Article 30 de la LOGP: “Els béns, productes o serveis obtinguts pel treball dels interns tindran, en igualtat de condicions, caràcter preferent en les adjudicacions de subministraments i obres de les administracions públiques”.

En una conversa informal amb diferents professionals d'un centre penitenciari, la subdirectora de tractament exposava aquesta idea: “La bretxa digital en l'àmbit penitenciari és enorme, no només perquè molts dels seus residents a penes tenen competències digitals bàsiques, sinó també perquè els dispositius existents són escassos i gairebé inservibles. A més, no està integrada encara en el ‘disc dur’ mental del tractament penitenciari la importància de l'educació digital per a incrementar les seves possibilitats d'inserció sociolaboral, per a potenciar talent, per a afavorir la seva comunicació i integració en el seu entorn familiar i comunitari, per a ampliar el seu món de relacions i coneixements, per a tot.” Quin seria el teu diagnòstic sobre aquesta qüestió?

Estic totalment d'acord amb aquestes manifestacions. Actualment les carències de la població penitenciària en aquesta matèria són enormes. Encara que s'estan desenvolupant iniciatives puntuals que tracten de pal·liar aquesta deficiència, la situació general és molt precària, en ocasions per falta d'eines que permetin desenvolupar aquestes habilitats, i en altres per les prevencions de la mateixa administració justificades per “raons de seguretat”.

S'estan fent importants passos cap a la digitalització, que sens dubte ens portaran a la implantació de la “cel·la digital”, on l'intern/a disposi d'internet, amb les limitacions que siguin pertinents, per a poder realitzar formació online, llegir la premsa, comunicar-se amb la seva família i realitzar diferents tràmits de la vida diària a la presó.

Estic segur que aquest serà el gran projecte a desenvolupar en els propers anys.

Parlem de la preparació per a la vida en llibertat. És urgent i necessari treballar més i millor aquest tema com a eix vertebrador de la vida quotidiana de la presó i del compliment de la condemna. Podries assenyalar uns avenços i carències del nostre sistema penitenciari en aquest aspecte?

És evident que en aquesta matèria mai són suficients els esforços que es realitzen per part de l'administració penitenciària, tot i que de vegades sembla que no som del tot conscients que hem d'educar per a la llibertat. Durant l'estada a la presó, les persones internes que ho desitgin poden seguir una gran diversitat de **programes especialitzats de tractament o accions formatives per a l'ocupació**, que, sens dubte, incrementen les possibilitats d'inserció social i laboral.

Com a accions significatives es poden citar els diferents **programes específics** posats en marxa per la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries, que aborden les diferents problemàtiques que es donen en el context actual, així com els Plans de Formació Professional per a l'Ocupació i la Inserció Laboral finançats pel Ministeri d'Educació, el Servei Públic d'Ocupació i el Fons Social Europeu, que són gestionats per l'entitat estatal de Treball Penitenciari i Formació per a l'Ocupació. Permeten a les persones que superen amb èxit aquests programes obtenir el corresponent certificat de professionalitat.

A més, i de forma específica, s'ha de citar **el programa Reincorpora finançat per la Fundació Bancària “la Caixa”**. El Reincorpora ha estat actualitzat amb una nova metodologia, denominada EPYCO, l'objectiu últim de la qual és millorar les competències per a l'ocupació de les persones privades de llibertat mitjançant la implantació d'itineraris grupals i personalitzats d'inserció sociolaboral. Aquesta metodologia, que es desenvolupa fonamentalment en els centres d'inserció social, ha aconseguit reduir a la meitat el temps d'incorporació de l'intern a la vida laboral.

Lourdes Gil Paisán

Tècnica superior d'Institucions Penitenciàries en l'especialitat de Sociologia des de 1990. Ha treballat amb població privada de llibertat en matèria d'addicions, inserció laboral, perspectiva de gènere i cultura. Des de 2018 exerceix el lloc de coordinadora de Tractament i Gestió Penitenciària de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries, que suposa la gestió dels 82 centres penitenciaris i centres d'inserció social que depenen de l'Administració General. Aquesta gestió aborda matèries referides a la situació penitenciària i als seus itineraris d'inserció: programes específics, formació, cultura, esport, coordinació dels diferents nivells educatius, coordinació de les entitats i ONG que intervenen en els centres penitenciaris.

És indubtable que el Sistema Penitenciari Espanyol ha experimentat un canvi formidable i positiu en els últims 25 anys, en l'ample context del que anomenem “Justícia Educativa”. En aquest escenari i en el tercer mil·lenni en què ens trobem, quines serien les assignatures pendents en aquest mateix escenari?

Tenint en compte el marc conceptual de la Justícia Educativa, entenc que l'educació segueix sent l'element diferenciador, com a eina personal per a enfrontar-se a una societat repleta d'incerteses tendent a processos de desigualtat i exclusió, a vegades, sense punt de retorn.

La institució penitenciària com a organització ha de seguir aprofundint en models de gestió que facin prevaler i afavoreixin diferents models educatius dins dels centres penitenciaris, amb una aposta eficaç i real en matèria de formació professional, certificació de competències professionals —per descomptat incloent-hi la capacitat en competències digitals—, sense oblidar l'educació bàsica per a aquells/es que arriben al medi penitenciari amb processos educatius molt deficitaris (en

la línia de l'analfabetisme) que els situen en una subescala social en què l'exclusió social és patent, fins i tot en el marc dels drets fonamentals.

L'educació ha de ser un objectiu prioritari en el medi penitenciari i això exigeix anar adequant el nostre sistema penitenciari cada cop més des de la vessant organitzativa i funcional, per persistir en un marc penal que aposti per ciutadans/es que puguin viure en un marc normatiu i que puguin fer-hi des de posicions de participació social més competents.

Quina importància té ara el paper de la societat civil organitzada en la vida quotidiana de la presó, en la seva organització i funcionament? Quina importància hauria de tenir en el futur, per exemple, en una perspectiva de 6 o 8 anys?

La societat civil es fa present a la presó a través d'entitats orientades a la formació professional, la cultura, l'esport; també en organitzacions no governamentals que, a través del seu voluntariat, acompanyen processos terapèutics, educatius, culturals i altres; i, per descomptat, les institucions educatives.

La participació, el compromís, el vincle social generat entre cada una d'aquestes persones que acudeixen als centres penitenciaris i les persones privades de llibertat —i el treball de col·laboració que s'estableix amb l'administració penitenciària— són elements que permeten a cada persona privada de llibertat seguir pertanyent i participant en la societat. Entenc que, malgrat la rutina de la presó, dels murs físics, ells i elles segueixen sent —almenys una mica— part d'aquesta societat que també ratifica el model de separació social que suposa el compliment d'una pena privativa de llibertat.

En un futur, entenc que la societat, a través d'aquests grups socials que he assenyalat i que participen en el medi penitenciari, ha de tenir una major implicació organitzacional, millorar el model del Consell Social Penitenciari, tant local com nacional, i propiciar així una participació més compromesa en l'àmbit penitenciari, que significarà ser partícip en major o menor mesura dels objectius fixats per la mateixa institució, és a dir **un model de gestió més horitzontal**.

En una conversa informal amb diferents professionals d'un centre penitenciari, la subdirectora de tractament exposava aquesta idea: “La bretxa digital en l'àmbit penitenciari és enorme, no només perquè molts dels seus residents a penes tenen competències digitals bàsiques, sinó també perquè els dispositius existents són escassos i gairebé inservibles. A més, no està integrada encara en el ‘disc dur’ mental del tractament penitenciari la importància de l'educació digital per a incrementar les seves possibilitats d'inserció sociolaboral, per a potenciar talent, per a afavorir la seva comunicació i integració en el seu entorn familiar i comunitari, per a ampliar el seu món de relacions i coneixements, per a tot.” Quin seria el teu diagnòstic sobre aquesta qüestió?

La no capacitat digital de les persones privades de llibertat és real, com és real que quan s'avalua el nivell de les persones privades de llibertat que sol·liciten participar en una activitat educativa seguim trobant persones analfabetes. En percentatges més elevats trobem persones que tenen estudis primaris incomplets i qui sol·licita fer l'educació secundària a la presó, com a continuació d'un procés d'abandonament escolar previ o de fracàs escolar —dada molt rellevant entre la població reclusa.

Com a prioritat hem d'eliminar l'analfabetisme i donar suport a la tornada al medi educatiu, no només per consolidar una capacitat que ens permeti avançar cap a processos laborals més qualificats, sinó també per poder viure en societat d'una forma més respectuosa, més crítica, més honesta i més empàtica.

Respecte a les necessitats educatives de la població opino que les respostes han d'especialitzar-se. Per exemple, per a aquells/es privats/des de llibertat l'edat dels quals estigui **entre els 18 i els 35 anys**, les seves necessitats generacionals seran la capacitat educativa en el marc de la formació professional, la finalització de la secundària, la millora en el domini d'un altre idioma i, per descomptat, la capacitat digital, com a generació digital que són, ja que el context d'ús d'eines digitals està unit a la seva vida quotidiana. **La capacitat digital els facilita millorar la seva formació a través de les tecnologies i, a més, millora qualitativament la seva futura inserció laboral.**

En aquesta franja d'edat es mouen amb facilitat en les xarxes socials, es comuniquen i s'informen a través d'elles, i és per això que tot el que la institució avanci en la implantació de TIC en el medi penitenciari serà significatiu per a una institució orientada a la inserció social.

La nostra institució, com la mateixa societat, dona senyals d'envelliment. Per a aquells/es que tenen més de 45 anys la capacitat digital ha d'anar orientada, en primer lloc, a donar resposta a necessitats de la vida quotidiana, tenint en compte que algunes d'aquestes persones acumulen anys d'estada en el medi penitenciari i la tornada a la vida en llibertat cada cop se'ls fa més costa amunt. A la resta de dificultats s'hi ha d'afegir que en molt poc temps l'anomenada societat tecnològica s'ha convertit en una societat digital.

A més, ja estam posant els fonaments per a abordar aquesta capacitat en l'anomenada generació de plata. Aquesta és una realitat que ens ocupa i ens preocupa, ja que el percentatge de persones privades de llibertat de més de 60 anys ronda el 5%. A aquestes persones **la capacitat digital ha de facilitar-los la vida quotidiana**: gestions bancàries, administratives o d'oci, així com familiaritzar-se amb l'ús de telèfons mòbils amb accés a internet.

Parlem de la preparació per a la vida en llibertat. És urgent i necessari treballar més i millor aquest tema com a eix vertebrador de la vida quotidiana de la presó i del compliment de la condemna. Podries assenyalar uns avenços i carències del nostre sistema penitenciari en aquest aspecte?

Tot el que s'executa en el medi penitenciari en les àrees educativa, formativa, terapèutica, cultural, laboral i esportiva es dissenya i implementa per a la preparació de la vida en llibertat, des del meu punt de vista. Tot i sent inevitable el compliment en règim ordinari per raons penals i penitenciàries, aquest règim dificulta el procés de presa de decisions personals, la responsabilitat i l'autonomia, és per això que **hem d'aprofundir en el disseny d'itineraris coparticipats on la persona privada de llibertat comença a agafar les regnes de la seva tornada a la llibertat**. S'han de treballar no només les situacions d'èxit, sinó, sobretot, les de fracàs, des de l'autocrítica i la reflexió per part de l'interessat/da, sempre amb l'acompanyament de professionals intra- o post-penitenciaris i des de la part educativa, superant el marc punitiu i sancionador, que segueix sent excessivament recurrent en el nostre medi.

Comparteixo, a més, un **model penitenciari que aposta pel compliment en règim de semilibertat**, posat que en aquest marc normatiu és més evident que es pot apostar per una forma d'intervenció amb les persones privades de llibertat en què es desdibuixa físicament i conceptual la no pertinença social. Quan es compleix en un règim de semilibertat, la persona està en societat, es fa responsable de les seves relacions familiars, personals, el seu marc laboral és el

d'un ciutadà/na més, és partícip dels recursos socials que el sistema ofereix i, per descomptat, està obligat/da al compliment normatiu que ens obliga a tots i a totes.

En els últims anys, hem avançat en el nombre de persones que accedeixen a un règim de semillibertat; aquesta dada quantitativa en si mateixa és molt positiva, unida al nombre de persones els delictes de les quals són sancionats amb penes i mesures alternatives. Aquest ha de ser el camí, perquè és evident que els models de compliment basats en la separació i la infantilització no ajuden a propiciar desenvolupaments personals encaminats a la presa de decisions responsables.

La via del compliment en règim de semillibertat exigeix un major aprofundiment en el seu disseny i una aposta per la cooperació amb les entitats locals i comunitàries.

Un altre avenç important, aquest en el règim de vida ordinària, **és seguir avançant en l'especialització dels espais residencials, mòduls de respecte amb diferents concepcions terapèutiques, d'inserció laboral, mixtos. Mòduls on s'aborden la salut mental, les addicions.**

El repte és la intervenció en mòduls on l'individu presenta dificultats personals que limiten les seves possibilitats de participació i el seu horitzó vital, i potser l'educació sigui un element d'enganxament cap a altres projectes vitals.

Acompanyar, empatitzar, autoresponsabilitzar, són accions encaminades a generar projectes vitals de preparació per a la llibertat que permetin l'autocrítica i excloguin de forma contundent una actitud de judici per part dels responsables socials d'aquests processos, a més de **fer pedagogia en la societat** en aquest sentit, i facilitar així la inserció de les persones privades de llibertat.

Manuel Villaverde Manso

Funcionari del Cos d'Ajudants d'Institucions Penitenciàries des de l'any 1995. Llicenciat en Psicologia Clínica per la UNED. Ha desenvolupat la major part de la seva vida laboral com a funcionari de vigilància interior en presons, en diferents centres. Des de l'any 1998 treballa al Centre Penitenciari de Teixeiro i des de 2014 ocupa el lloc d'educador a la UTE - Unitat Terapèutica i Educativa, des d'on desenvolupa la seva tasca per diferents unitats.

Creus apropiat parlar de la presó com d'un espai educatiu?

Des del meu punt de vista, i amb la situació actual que viu el sistema penitenciari espanyol, fa temps que és apropiat parlar que **la presó va encaminada a ser part del sistema educatiu**; encara més, en aquests moments funciona com un espai educatiu com a tal, és un llarg camí que ha començat fa anys i que és irreversible, tant pels seus resultats com per la quantitat de professionals que hi creuen.

El sistema educatiu formal està present a les escoles dels nostres centres penitenciaris, la cada cop més gran oferta d'ensenyament reglat no para d'augmentar, i els estudis bàsics, universitaris, d'idiomes i altres formen part de la vida quotidiana d'una presó espanyola. Si a això hi unim la quantitat de cursos i programes que realitzen en els nostres centres les ONG col·laboradores, estem davant d'una oferta acadèmica i de formació sense precedents en el nostre sistema penitenciari.

Animar i encarrilar els interns/es a pujar al carro de l'educació és una tasca inherent a totes les persones treballadores penitenciàries. Com a professional, i al llarg de la meua vida laboral, he observat que el pensament de les persones privades de llibertat ha anat evolucionant amb el pas dels anys. Referent a això, si fa unes dècades existien molt pocs interns/es que demostrassin inqui-

etuds distintes a deixar córrer el temps en un pati, en aquests moments, i amb l'oferta acadèmica creixent exponencialment, la conscienciació per part de la població reclusa també ho fa, la demanda per a accedir a la mateixa assoleix xifres de rècord, i el treball de motivació per part dels equips de tractament i resta de professionals està donant fruits. Un exemple d'això es manifesta en cada una de les revisions de grau que es fan als interns/es cada sis mesos, en què s'estableix en el seu PIT (Programa Individualitzat de Tractament) la millora del nivell educatiu com a activitat prioritària, on es valoren i puntuen els seus avenços acadèmics i se'ls motiva a fer algun dels cursos que ofereix el centre penitenciari.

Avui dia, les sinergies que s'han generat en l'àmbit educatiu en els nostres centres penitenciaris han canviat el sistema i la forma de pensar i treballar d'interns/es i de treballadors/es penitenciaris, que ha ofert des del meu punt de vista una conclusió: **el tractament i la reinserció de les persones privades de llibertat passen per millorar el seu nivell educatiu.**

Que les presons siguin espais educatius és una utopia, o estem en el camí que ens apropa a aquest objectiu?

L'any 95, quan vaig començar a treballar, potser el concepte de centre penitenciari com a espai educatiu semblaria una utopia; 28 anys després és el camí. En la meva opinió, un dels factors que van determinar aquesta via va ser la implantació en les nostres presons dels mòduls de respecte i de les UTE (Unitats Terapèutiques i Educatives), en els quals tinc la referència de quin seria el concepte d'un mòdul educatiu integral. Com a experiència personal, després de passar dos anys destinat com a educador a la UTE d'aquest centre, ara desenvolupo la meva tasca en el Mòdul Mixt Nelson Mandela, mòdul de respecte i preparació per a la vida en llibertat. Hi treballen a horari complet un Equip d'Inclusió de la Xunta de Galicia (pedagoga, treballadora social i tècnic mitjà d'inclusió social), una psicòloga, un treballador social penitenciari i jo mateix com a educador, comptant amb el suport incondicional de la Subdirecció de Tractament i la Direcció.

En el Mòdul Mixt Nelson Mandela totes les activitats estan encaminades a aconseguir una reinserció global. Per a això, l'educació té un paper fonamental tant en el sentit acadèmic com en l'adquisició de valors i conductes normalitzades. La incorporació de dones en aquest espai ha trencat un altre clisé infundat sobre la implantació de mòduls mixtos i possibles problemes que poguessin generar. La convivència tan estreta i de tantes hores entre homes i dones genera un espai educatiu per a ambdós; el treball continu dels i les professionals en aquest sentit, la continua i immediata

correcció de conductes inadequades, expressions masclistes, sexistes o racistes generen entre altres coses empoderament per a les dones i conscienciació en els homes. Aquí s'observa que **el mòdul en si mateix es converteix en un poderós espai educatiu que genera en la població reclusa canvis profunds tant de conducta com de creences i valors**. Així mateix, en el Nelson Mandela s'articula una de les millors mesures per a afavorir la relació família - centre penitenciari - intern/a , i és la celebració del dia de les famílies, en què es permet l'accés de dos visitants a l'interior del mòdul perquè coneguin de primera mà on conviuen els familiars que compleixen condemna en el mòdul, se'ls ensenya des de la cel·la fins els tallers i se'ls explica com es treballa la reinserció amb ells/es. És una activitat que tranquil·litza molt les famílies i que visibilitza el treball educatiu que s'hi realitza.

Per últim, s'ha d'assenyalar que aquest tipus d'unitats són un clar exemple que **la col·laboració entre entitats externes i administració penitenciària no fa sinó millor els resultats en rehabilitació i reinserció**. El paper cada cop més actiu i protagonista d'aquestes entitats no només en la vida quotidiana del mòdul, sinó en l'organització i gestió de programes de tractament formant part com a assistents de l'equip tècnic (amb veu però sense vot), fa pensar en la possibilitat de canviar les regles que regeixen fins al moment el sistema penitenciari espanyol, obrint la possibilitat de formar part en la presa de decisions penitenciàries de forma directa. Com a educador i des del meu punt de vista, la capacitat de valoració i anàlisi de la conducta penitenciària per part d'un/a professional extrapenitenciari que desenvolupa la seva feina tots els dies en un mòdul d'aquest tipus està fora de tot dubte.

Pots assenyalar algunes condicions necessàries per a aconseguir aquest objectiu?

La principal condició és que l'Administració segueixi apostant per les actuals línies de tractament penitenciari, que consolidi i augmenti l'oferta formativa (trobo a faltar els cicles de formació professional en molts centres), i que continuï donant suport i augmentant si és possible les col·laboracions de les ONG integrant-les formalment en el sistema penitenciari.

En aquest segle XXI, un altre repte a assumir per part de la Secretaria General d'IIPP és tractar de mitigar la bretxa digital de la població penitenciària. S'hauria de dotar les presons espanyoles de serveis i sistemes que permetin aquest avenç sense menysprear la seguretat dels centres, els ordinadors comencen a ser comuns en els mòduls de respecte i com a part de l'educació, però és cert que **sense connexió a internet difícilment podrà superar-se aquesta bretxa digital**.

Com a educador observo que en interns/es de llarg recorregut penitenciari és fonamental potenciar l'interès per l'educació digital per facilitar la seva reincorporació a la societat.

El mateix es podria dir de la “bretxa ecològica”: **aconseguir una major mentalitat ecològica** per part de la població reclusa i la no reclusa, entre la qual m'incloc, ha de ser una aposta de futur, caminar cap a la sostenibilitat d'un centre penitenciari ha de formar part de la consciència educativa que regeixi en aquests temps.

També **seguir augmentant el nombre de mòduls de respecte** és fonamental. En cada presó hauria d'existir un mòdul mixt, la segregació per sexes s'ha eliminat del sistema educatiu fa molts anys i el sistema penitenciari no pot romandre aliè a la igualtat d'oportunitats entre homes i dones que compleixen condemna.

Millorar la formació i preparació dels treballadors/es penitenciaris/àries és també una línia a seguir, es pot exigir a l'Administració una actualització i capacitació més gran per als seus treballadors. L'envelliment de gran part dels funcionaris que fa tants anys que hi treballem obliga a un **reciclatge que permeti enfrontar-se amb noves eines a una realitat diferent** de la que vam conèixer fa anys.

JUVENTUD COMPROMETIDA CON LA CULTURA DE PAZ

foro23

5. Abans de retrobar-se amb la llibertat

No podia faltar la veu clara i directa de les persones privades de llibertat, dels i les protagonistes principals de tot aquest escenari.

Al llarg del primer semestre del 2023, hem anat recollit l'opinió i l'experiència d'interns i internes amb els quals treballem en alguns centres penitenciaris on Fundació Esplai desenvolupa alguns projectes. El tipus d'intervencions que realitzem ens permet dinamitzar espais de trobada basats en l'apropament i la confiança i, en molts casos, algunes de les nostres accions tenen com a objectiu fomentar la reflexió, l'autoanàlisi, la conversa i el debat.

Comptem, a més, amb el suport i complicitat de professionals penitenciaris que faciliten la nostra intervenció i, en nombroses ocasions, són part imprescindible en la posada en pràctica dels programes i en la consecució d'objectius.

Elaborem un qüestionari que s'ha complimentat de forma individual i també en dinàmiques grupals propiciades als centres.

En aquest capítol recollim les preguntes formulades i un resum i anàlisi de les respostes. Volem destacar, sobretot, la importància del procés realitzat amb les persones internes quant a l'elaboració de les seves respostes. Per a bastants d'elles/es no és fàcil expressar-se per escrit, parlar de les seves pors i expectatives, o fer una síntesi de la seva pròpia experiència penitenciària. Per això, en alguns casos, l'ajuda dels seus professionals de referència o d'alguns/es companys/es ha estat decisiva a l'hora de confeccionar les respostes.

Mostra: Les persones participants

Per a interpretar els resultats d'aquest qüestionari, s'han de tenir en compte diversos factors:

- 1 Han respost 74 persones privades de llibertat dels centres penitenciaris de Teixeiro, a la Corunya; Lama, a Pontevedra; Valdemoro, a Madrid, i el CIS (Centre d'Inserció Social) de Càceres.
- 2 Aquestes 74 persones entrevistades no són, lògicament, “la mostra estadística de la població penitenciària espanyola” —mai hem buscat aquesta representació—, però les seves respostes sí que poden assenyalar tendències i línies força.
- 3 Un alt percentatge d'aquestes persones compleixen condemna en mòduls de respecte, on, en general, s'hauria de treballar amb cura la preparació per a la vida en llibertat; molts i moltes d'ells/es tenen la llibertat relativament a prop.

Aquesta circumstància fa que, des del punt de vista qualitatiu, aquestes 74 persones no siguin ni representin la mitjana sociològica de la població penal espanyola, ja que tècnicament parlant “els mòduls de respecte” són especials perquè tenen una oferta més completa d'oportunitats. Aquests mòduls, encara que existeixen en tots els centres penitenciaris, són ocasionals.

- 4 Un alt percentatge d'aquestes persones han tingut una llarga experiència penitenciària, per tant saben molt bé del que es parla.

Rosemberg

CIS VICTORIA KENT

No és el mateix estar donant voltes a un pati tot el dia que poder participar en activitats que ens fan pensar en altres coses, aprofitar el temps. Com ara sortir a un projecte d'una fundació, en què t'estan dient que hi ha una mica més de vida més enllà del delictes, que hi ha alguna cosa que tu no coneixes, un aire fresc en la teva vida. Però si ningú t'ho fa veure, tu segueixes en el mateix.

Miguel

ALUMNE CURS

CIBERSEGURETAT A FUNDACIÓN ESPLAI

Vaig decidir fer un curs amb Fundación Esplai per formar-me en diverses coses, en ciberseguretat, i no em va tan malament. Vull tenir més experiència per a quan surti poder aconseguir una feina. És important que ens deixin sortir, perquè si som aquí i no estudiem i no fem res no tindrem oportunitats.

Resultats: Anàlisi de les respostes obtingudes

1a pregunta: Creus que la presó pot ajudar a millorar una persona o, en general, empitjora i fa més mal a la majoria?

El 54% pensa que l'experiència de la presó ajuda o pot ajudar a millorar una persona. El 14% ho nega clarament, i el 32% restant assenyala que depèn de tres variables:

- a** Com de trencada estigui la vida, la història i la personalitat de qui ingressa a la presó; les seves actituds, fortaleeses i suports personals.
- b** L'oferta d'oportunitats, iniciatives i recursos que presenti la mateixa presó.
Això no hauria de dependre del fet que els mòduls siguin de respecte o no, opinen molts d'ells/es. El Pla d'Acció (el projecte educatiu) de cada centre penitenciari hauria de buscar "solucions i respostes integrals", perquè no es tracta només "de deixar la droga" o "resoldre el problema de la violència com a resposta a la frustració". No valen les solucions parcials, encara que siguin importants. Es tracta que la presó ofereixi un projecte educatiu que ajudi a canviar la vida (pensaments, decisions, actuacions, etc.) a qui vulgui, i que motivï, fins i tot, a qui no ho busca o ho demana.
- c** La necessitat que el centre penitenciari incentivi i reforci positivament l'esforç, l'interès, la disposició i la perseverança, més que l'encert o l'error de les accions executades i avaluades aïlladament. És a dir, unes actuacions que són el contrari del que es fa.

2a pregunta: Podries assenyalar quins han estat els 3 aspectes més positius i els 3 aspectes més negatius de la teva vida a la presó, de la teva experiència penitenciària?

Ara, quan estan a punt d'acabar ja la seva estada penitenciària, consideren que els tres aspectes més positius d'aquest dur període han estat, per aquest ordre:

- a** Oportunitat, espai i moment favorable per a adonar-se d'errors importants de la vida i decidir canviar. "Ara tinc clar el que verdaderament sí que vull i el que verdaderament no vull".
- b** Coneixement de gent interessant: companys, companyes, professionals i persones voluntàries que els han ajudat i els han fet més suportable la presó.
- c** "En haver-me faltat, valoro més encara la meva família".

Igualment, els tres aspectes més negatius de la seva vida a la presó han estat, per aquest ordre:

- a** "He vist com la meva família anava a pitjor, i això m'ha provocat molt dolor i m'ha fet mal".
- b** L'avorriment, el temps massa llarg sense fer res o molt poc; la passivitat i l'absència d'ocupació profitosa.
- c** L'absència de preparació per a la vida en llibertat. "Sincerament, no he après res especialment útil o profitós per a quan sortís al carrer". I això, ¿per què? Fonamentalment, "perquè l'ajuda personal i professional que necessitava per a resoldre els problemes que em van portar a la presó ha estat bastant escassa, quasi nul·la".

3a pregunta: Pel que has parlat amb els teus companys/es, ¿quines són les principals pors, temors o preocupacions que té la gent en sortir en llibertat?

Les principals pors, temors i preocupacions manifestades són, per aquest ordre:

- a** El temor més generalitzat és el de no trobar una feina i que això porti com a conseqüència tornar a ser una càrrega per a la família. No tenir diners i trobar moltes dificultades per a la inclusió social.
- b** Un altre temor estès és tornar a recaure en la droga, o perquè es torna a l'entorn social on es vivia, o perquè no es té família o lloc de referència on anar quan se surti de la presó; o perquè realment mai s'ha deixat el consum del tot.
- c** Un altre temor, de caràcter més general, és la por mateixa a la llibertat; o perquè no se sap gestionar aquesta retrobada amb la vida després de tant temps tancat/da, o perquè la condemna social —i les seves conseqüències— és massa pesada i determinant.
- d** Tot això anterior provoca “la por de tornar a entrar a la presó”.

4a pregunta: Ara que ja ets a prop de tornar “a tocar el carrer”, et sents preparat/da per al retrobament amb la família, amb el teu entorn, amb la feina?

- a** Respecte a la família, el 14% no se senten preparats/des per a gestionar bé aquest retrobament. Tenen molta por del que pugui passar.

Enfront d'aquest 14% anterior, la immensa majoria té vibracions positives i justifica aquest sentiment dient que, durant aquest temps d'absència, la família ha estat donant-los suport. A més que elles/es mateixos/es surten de la presó més centrats/des i més forts/es. No hi ha motiu per a pensar que quan es produeixi el retrobament les coses es posaran especialment difícils. Tots i totes confien en la comprensió i suport que rebran, tot i que hi ha qui expressa també la por que dificultats relacionades amb la feina, la condemna social, els mateixos canvis interns que s'han viscut en la família, etc. puguin resultar dificultats molt condicionants.
- b** Respecte al retrobament amb el barri, poble i entorn comunitari, el percentatge de qui té por d'aquest aspecte de la seva nova vida en llibertat puja fins a un 28%. Se centren, sobretot, en el tema “d'amistats perilloses”.
- c** La resta de respostes es mouen entre un “em sento fort per a deixar certes coses i persones”, o “espero que els meus amics i els que m'estimen estiguin donant-me suport” o “necessito tornar a la rutina de la meua vida, de casa meua i del meu barri”.
- d** Respecte al retrobament amb la feina i l'ocupació, el 21% declara que al que tenen més por quan tornin a sortir al carrer és, senzillament, a no trobar feina. No qüestionen les hipotètiques condicions de duresa o precarietat d'aquesta nova feina; d'això no en parlen. Es refereixen al fet mateix de poder treballar.
- e** La majoria de la resta de persones es diuen a si mateixes arguments que els automotiven: “estic acostumat/da a treballar, i trobaré feina”; “tinc una bona formació i experiència laboral”; “tinc gent que em fa costat que m'ajudarà”, etc.

5a pregunta: Durant la teva última etapa en règim tancat, els professionals penitenciaris que t'han correspost —educador/a, psicòleg/a, treballador/a social, jurista, etc.— t'han ajudat a preparar la teva tornada a la llibertat?

El 80% de les persones entrevistades responen afirmativament a aquesta qüestió: sí, han rebut orientació, reforç i suport, en major o menor intensitat. El 20% restant neguen aquesta presència i aquesta col·laboració.

Aquesta proporció de respostes positives s'explica per dues raons:

- a** En el cas del CIS de Càceres, un percentatge molt alt dels seus enquestats/des coincideixen a valorar positivament el suport i acompanyament professional de la treballadora social del centre.
- b** En el cas dels residents en el Projecte Nelson Mandela de Teixeira, coincideixen a reconèixer la feina de l'equip del projecte; aquest programa, el Nelson Mandela, és un programa específic de preparació per a la vida en llibertat que es desenvolupa en aquesta presó des de fa més de 12 anys.

6a pregunta: Què opineu de les organitzacions, voluntaris i voluntàries que entren a la presó a desenvolupar activitats i programes amb les persones preses? Per a què val la seva feina dins de la presó?

El 93% assenyalava la feina d'aquestes entitats externes i del voluntariat penitenciari com quelcom insubstituïble en la vida quotidiana de la presó; només un 7% considera que el seu treball no té rellevància.

I el consideren insubstituïble no només per les coses que fan o les tasques que desenvolupen, sinó també —i sobretot— per la disposició, la proximitat, la sinceritat i la gratuïtat des de la qual actuen. Són un clar factor educatiu, terapèutic, de reforçament personal, de descobriment de cares de la vida insospitades, de preparació i suport per al temps postpenitenciari, de pont entre la presó i el carrer i la societat.

A més, en no ser funcionaris/àries, ni professionals penitenciaris, es mouen —“i ens movem amb ells i elles” — en un espai de llibertat i confiança que difícilment desenvolupen amb la majoria de professionals penitenciaris.

7a pregunta: L'altre dia, parlant amb un amic que acabava de sortir en llibertat després de complir una condemna de 10 anys, em va dir: “Sé que, d'alguna manera, he de reparar el dany i el patiment que he provocat.” Estàs d'acord amb aquesta afirmació?

El 72% de les persones entrevistades hi està totalment o bastant d'acord. És molt important recalcar aquest resultat pel que té de revelador i perquè, indubtablement, pot funcionar en el retrobament amb la llibertat com un factor preventiu, exemplaritzant i restauratiu.

El 22% hi posa condicions: segons el delictes comès, segons la proporció/desproporció de la condemna patida o segons les oportunitats que el mateix sistema penitenciari els ha donat per a sortir millor o pitjor de la presó de com van entrar.

El 6% hi manifesta el seu absolut desacord, en considerar que, o bé ja han pagat prou amb la condemna complida, o senzillament creuen que la societat els ha castigat més del que mereixien, a ells/es i a les seves famílies.

esplai

fundación esplai

ciudadana | activa | mejor

6. Perspectives per a un futur pròxim

Presentem un decàleg amb les idees fonamentals sobre la Justícia Educativa que marquen un camí per a seguir avançant.

- 1 El que és verdaderament transformador és l'educació,** no la Justícia Penal.
Per això, quan parlem d'una justícia “amb enfocament educatiu”, no parlem d'una alternativa a la justícia, sinó d'una justícia alternativa, d'una justícia molt diferent de la que tenim. Una justícia que, trobant encaix legal en el marc normatiu que ens regeix, sí que exigeixi canvis profunds per a definir nous processos i procediments, omplir buits necessaris i articular una norma legal i penitenciària que postuli i defensi amb molt més vigor els drets civils, educatius, socials i polítics d'aquesta comunitat que és la comunitat penitenciària.
- 2 Les persones privades de llibertat han de ser valorades i tractades com a éssers humans amb dignitat.**
La Justícia Educativa el que busca és tractar humanament els éssers humans. En aquest cas, i de forma especial, a les persones privades de llibertat, que són, com nosaltres, persones plenes de dignitat i com a tals han de ser valorades i tractades.

3 “Mai se li pot negar a ningú la possibilitat de canviar” (Nelson Mandela).

El principi fonamental de la Justícia Educativa el va expressar Nelson Mandela immediatament després de sortir de la presó: “Mai se li pot negar a ningú la possibilitat de canviar. El dia que neguem aquesta possibilitat, estarem negant la vida.”

Qualsevol persona val molt més que la pitjor cosa que hagi fet. I el dret a tenir noves oportunitats transcendeix els errors comesos.

4 L'eix estratègic de la Justícia Penal ha de ser considerar la persona privada de llibertat com a subjecte educatiu.

Un altre principi fonamental de la Justícia Educativa es pot exemplificar amb la constatació que “un nen sicari és un sicari, cert; però, sobretot, i abans de tot, és un nen, o sigui, un subjecte educatiu”.

Igualment, qualsevol persona condemnada i que figuri en el seu expedient com algú que ha comès un delictes d'estafa, tràfic de drogues o persones, homicidi, conducta viària, agressió sexual o un altre tipus de delictes, des de la perspectiva de la Justícia Educativa és, abans de tot, un subjecte educatiu al qual, com hem dit, no li podem negar mai la capacitat i possibilitat de canviar. Aquest ha de ser l'eix estratègic de la Justícia Penal: la consideració de la persona privada de llibertat com un subjecte educatiu.

5 L'aposta ha de ser per una política pública valenta d'educació, discriminació positiva i equitat; una política que busqui corregir situacions de desigualtat i fer caure estereotips.

Si diem que l'objectiu últim de la Justícia Penal ha de ser restaurar el dany causat generant responsabilitat en la persona que ofèn, ¿quina altra cosa és educar sinó aprendre a complir els nostres propis compromisos i promeses, respectant les altres persones i la seva diversitat, i acceptant les conseqüències del que fem i diem?

Una política pública que accepti això com el seu eix vertebrador és una política valenta en el compliment del mandat constitucional.

6 La preparació per a la vida en llibertat s’ha de començar a treballar des que una persona entra a la presó.

El temps penitenciari ha de veure’s travessat permanentment per la mirada del temps postpenitenciari, per una mirada a llarg termini. Entre altres raons, perquè la presó —sigui quina sigui la durada de la condemna— ha de ser un parèntesi de la vida, un espai temps educatiu aprofitat per a preparar el retrobament amb la llibertat.

A més, l’única manera de gestionar amb intel·ligència “la condemna social” que li ve a sobre a qui surt de la presó és haver descobert noves cares de la vida i dimensions de la seva personalitat, disposar d’habilitats i destreses per a la seva nova etapa vital i haver enfortit la seva decisió de no tornar a caure en el delictes.

Si això no s’entén, s’aprèn i s’exercita ja des de la presó, ¿quan i com es podrà fer? És cert que aquesta tasca en nombroses ocasions és gairebé impossible perquè hi ha persones la situació de les quals és de risc permanent.

7 L’aposta per la Justícia Educativa imposa canvis intrapenitenciaris profunds.

Apostar per la Justícia Educativa imposa corregir els dèficits de ciutadania, convivència i democràcia que hi ha en el nostre marc legal penitenciari, així com en l’organització i funcionament en la vida quotidiana de la presó.

Això serà una quimera si no es dissenya i executa una nova política de formació i reciclatge de totes i tots els professionals penitenciaris. Una formació que adeqüi les seves capacitacions a aquest nou escenari, a aquesta nova transversalitat. No és una utopia, el que busquem és que la política penitenciària actual sigui gestionada per agents de justícia amb mirades i mètodes que vagin d’acord amb els temps actuals.

S'ha d'entendre que la presó és una qüestió social.

I això es materialitza en:

- Reconèixer que la persona privada de llibertat és un ciutadà, una ciutadana, a qui no se li poden retirar, denegar ni suspendre drets intrínsecs a la seva condició de persona.
- Reconèixer que l'obertura de la presó al seu entorn comunitari no és un favor del poder, és un dret de l'intern i de la interna, i també de la mateixa societat.
- Reconèixer la necessitat que la presó s'integri en els circuits culturals, educatius, terapèutics, esportius, artístics i de convivència de la seva comunitat local. No pot seguir sent una outsider tancada en si mateixa.
- Reconèixer que la presó ha de ser entesa com un servei públic (com ho és un hospital o una escola) sotmès als estàndards de qualitat que haurien d'exigir-se als centres públics on s'apliquen i porten a terme polítiques públiques educatives, de reinserció i d'inclusió social.
- Reconèixer que el paper insubstituïble del carrer i de la societat civil organitzada en la vida quotidiana de la presó és un paper col·laborador amb la institució en el seu projecte educatiu de preparació per a la vida en llibertat, i en la generació i desenvolupament de programes que ajudin els seus/ves residents a pensar, decidir i actuar per si mateixos/es amb vista a transformar la seva pròpia realitat. Les entitats socials no entrem diàriament a la presó per tenir els presos i preses entretinguts/des, ni tan sols per fer més suportable la seva condemna, ni per re-meiar benèficament les injustícies o carències que la mateixa institució i la societat provoquen o mantenen.

9 L'adquisició de competències digitals és un requisit imprescindible per a poder viure en la societat actual.

Apostar per la Justícia Educativa significa entendre que avui dia l'aspecte digital és ja el nostre hàbitat i, per tant, comprendre i deduir que res ni ningú pot viure al marge d'aquesta realitat. No disposar de competències digitals bàsiques és una condició objectiva d'exclusió social i marginalitat. Per això, no podem permetre que una persona entri a complir una condemna d'anys sent analfabeta digital i en surti en la mateixa situació. Això, avui i ara, va contra la dignitat de la persona.

10 Ratificar els valors i processos emmarcats en la Justícia Restaurativa.

Des de la Justícia Educativa observem el delicte, i el mal que provoca, com una clara manifestació d'un conflicte social; com un fracàs rotund de la capacitat de relació i enteniment entre les persones; com una clara incompatibilitat de conductes, objectius i afectes entre individus o grups.

Per això, els principals valors que s'hi fan presents són —o haurien de ser—:

- Rescabalar i desagreujar, en lloc que el primer i quasi únic sigui castigar.
- Integrar i reintegrar, en lloc d'excloure.
- Mediar, moderar i intercedir, en lloc d'imposar l'imperatiu categòric que la llei escrita i dictada és el primer, o encara pitjor, és l'únic.

Des de la Justícia Educativa avalem i ratifiquem tots els programes i processos restauratius que s'engloben sota l'epígraf de Justícia Restaurativa.

“Plantaria el meu pomer,
encara que sabés que demà
el món es farà miques”

Martin Luther King

“L’optimisme és una
estratègia intel·ligent
per a crear un món millor”

Noam Chomsky

La publicació es pot consultar en format online a
www.fundacionesplai.org

FINANÇAT PER:

POR SOLIDARIDAD
OTROS FINES DE INTERÉS SOCIAL